

መግቢያ

ግእዝ ቋንቋ ለኢትዮጵያ የወበቷ፣ የታሪኳ፣ የባህሏ፣ የወገኑ፣ የሥልጣኔዋ መሠረት ነው። ይኸውም ግእዝ የማኅኑት፣ የፍልስፍና... ዕውቀት ቅርሶች በረጅሙ የታሪክ ሺደት ተካተውበት መገኘቱ ነው። ነገር ግን ቋንቋው ለዘመናት በውስጡ ቀምሞ የያዛቸው ሀብታት ከትውልድ ወደ ትውልድ የሚተላለፉበት መንገዶች እና የዕሄቱ ተቅባይነት በዚህ በአለንበት ዘመን ትውልድ ዘንድ እየቀነሰና እየላላ የመምጣቱ ነገር ገሀድ እየኾነ መጥቷል።

ይኸ እንዲሆን ካደረጉት ውስጥ አንዱ ምክንያት ደግሞ ተቋማት ወይም ባለድርሻ አካላት ኹሉ ለትውልዱ ስለ ማንነቱ ለማሳወቅ የሚንቀሳቀሱበት ሥነ-ዘዴ፣ የማስተማሪያ መሣሪያዎች ቁጥር እና መጠኑ ገደለ-ግብር መቀነስ መኾኑ በብዙዎች ዘንድ ይታመናል።

ግእዝን እንደ ቋንቋነቱና እንደ ዕሄቱ ብዛት የእኛ /የባለቤቶቹ/ ለቋንቋው ያለን ትኩረት ወይም ቀረቤታ ሲነጻጸር በእጆች እየላላ መጥቷል። መጻሊያኑ ሕፃናት ደግሞ ፈጽመው ስለ ቋንቋቸው ታሪክ የማያውቁበትን የጉዞ መስመር ከወዲሹ የጀመሩ ይመስላል። ይኸ እንዲህ የመሆኑ ጉዳይ የቋንቋው ባለድርሻ የኾን አካላት ቋንቋው በሁሉም አቅጣጫ ተደራሽ እንዲሆን ጥረት ባለማድረጋችን ነው።

በመኾኑም ማኅበረ ቅዱሳን የዚች ታሪካዊት ቅድስት ቤተ ክርስቲያን አካል እንደመሆኑ መጠን በዐቅሜ የዚህን ልሳን ዕሄት፣ በረከት ከተቀደሱት አንዱ ነው። ከዚህ ተጨባጭ እውነታ የተነሣ የቋንቋው ዕድገትም ሆነ ውድቀት በቀጥታም ኾነ በተዘዋዋሪ ከሚነካቸው የቤተ ክርስቲያኒቱ አካላት አንዱም ነው። ስለዚህ ይኸን መጽሐፍ የማኅበሩ መጻሕፍ ዝግጅት ክፍል ከአዘጋጁ ከመምህራ ደሴ ቀለብ ጋር በመመካከር አዘጋጅቶ ሲያቀርብ ለግእዝ ትንሣኤ የሚኖረውን ፋይዳ በመረዳት ነው።

ይኸ መጽሐፍ የተዘጋጀው አዘጋጁ ከዚህ በፊት በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ-ክርስቲያን ለዕሥራ ምዕቱ በዐል ዐውደ-ጥናት ካዘጋጀው የጥናቱ ወረቀት በማውጣጣት፣ በሐመር መጽሔት ለሰባት ፀመታት በተከታታይ አዘጋጅቶ ካወጣው ጽሑፍ፣ በጋዜጣ /ነግል/ ከጻፈው፣ በኢትዮጵያ ጥናትና ምርምር ተቋም /አ.አ.ዩ/ ካቀረበው የጥናት ወረቀት፣ በቅድስት ሥላሴ መንፈሳዊ ዩኒቨርሲቲ ኮሌጅ ካቀረበው የጥናት ወረቀት፣ ለኹለተኛ ዲግሪው ማሟያ /thesis/ ካቀረበው/በተለይ በእንግሊዘኛ የተጻፈው/ በፓልቶክ እና በድረ ገጽ ካስተማረው፣ በሸገር ሬዲዮ ካስተማረው የተወሰደ እና አዳዲስ ጽሑፎችን በማካተት የተዘጋጀ ነው።

መጽሐፉ በአጠቃላይ ይዘቱ ለወጣቱ የሚስማማ፣ ለቅኔ ተማሪዎች የሚያገዝ፣ በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ለሚማሩ የፊሎሎጂ ተማሪዎች እና ለመንፈሳዊ ኮሌጅ ደቀ መዛሙርት ማስተማሪያ ሾፍ የሚያገለግል እንደሚኾን ተስፋ እናደርጋለን።

የመጽሐፉ ይዘት፣ በቋንቋው ታሪክ፣ ሰዋሰው እና መዝገብ-ቃላት /በመጠኑ/ የተመሠረተ ነው። መጽሐፉ እስካሁን ከታተሙት የግእዝ መጻሕፍት የሚለይ በት የራሱ ጠባይ አለው። ይኸውም አቀራረቡ /ለንግግር እንዲኾን ተደርጎ መዘ ጋጀቱ፤ የሰዋሰው ሥርዐት ትንታኔው ግልጽ እና ቀላል መኾኑ፤ የቋንቋው ታሪክ በግልጽ መቀመጡ ወዘተ ናቸው።

ምንም እንኳን እንደ ዕብራይስጥም ኾነ እንደ ሱርስት ልሳናት የቃላት በራብዕ ቀለም የመጀመር ልማድ ያለ ቢኾንም /በጉሮሮ፣ ማንቁርት፣ በክፊል አናባቢ ... ድም ጾች አቀማመጥ ተጽዕኖም/ ለወጥነቱ እና ለአንባቢዎች ግልጽ ለማድረግ ሲባል በመጽሐፉ ውስጥ የተመረጠው መንገድ ጥንታዊ ሥነ ልሳናዊ ሥርዐቱን ወይም ግእዛዊውን መንገድ መከተል ነው። ይኸ መኾኑ የዚሽ መጽሐፍ አንዱ መግለጫ ነው። /ምሳሌ 'ነይል፣ ዐይን.../

ይኹን እንጂ የዚሽ መጽሐፉ አዘጋጅ የቀለማቱ አቀማመጥ በተከተባቸው መጻሕ ፍት ውስጥ መቀጠላቸው የቋንቋ ሺደተ ታሪክን ለማሳየት፣ ለመጠበቅ እና የዘመን ቅርስን ለማቆየት የሚጠቅም ነው። በመኾኑም የቀለማቱ ገጾት /በዙ ጊዜ/ ባለበት ቦታ እና ጊዜ እና ይዘታቸው በተጻፉባቸው መጻሕፍት ሹሉ መልክዕ መቆታቸው እና መጠበቃቸው የራሱ የኾነ ማሳበራዊ፣ ባህላዊ እና መንፈሳዊ አስተዋፅኦ ይኖረዋል ብሎ በማመኑ በዚሁ መልክ አስተምጦታል። /ምሳሌ ሃይማኖት፣ ኃጥአን፣ ዓለም... ።/

በቋንቋ ሥርዐት መሠረት ተነባቢ ቃላት የሚታወቁበትን ሠረዝ / - / ለአንባቢያን በቀላሉ ለማስረዳት ሲባል ወይም መጽሐፉ የቋንቋ ማስተማሪያ እንደመኾኑ መጠን ጥንተ መሠረታቸው ኹለት ቃላት የኾኑ እና በመናበብ /በመዋሐድ/ አንድ ቃል የኾኑ ቃላ ትን ለማስረዳት ይቻል ዘንድ ሠረዝ / - / በተገናኙ ቃላት ማኸል የተደረገ መኾኑን ልን ገልጽ እንወዳለን። ቢኾንም ግን በዘወትር ጽሑፋችን ተናባቢ ቃላትን ለመግለጽ ሠረዙን አለመጠቀሙ ከነባሩ የግእዝ ሥርዐተ ጽሑፍ ጋር የሚጣረስ አይኾንም /ምሳሌ ገብረ ማርያም፣ ቤተክርስቲያን/። ስለዚሽ፣ ይልቁንም ሥርዐተ ንባቡን ማወቅ ያሻልና በዚሽ መጽሐፍም የሥርዐተ ንባብ መግቢያ እንደ አንድ ክፍል ትምህርት ቀርቧል።

የእንግሊዝኛውን ሐተታ በጽሑፉ ውስጥ የጨመርኩበት ዐቢይ ዐላማ በጥንት የኢ ትዮጵያ ታሪክ እና ተዛማጅነት ባላቸው የጥናት መስኮች ለተሰማሩ ምሁራን፣ ተመራ ማሪዎች እና ተማሪዎች የጥናት ፍጥነት በመኾን ይረዳ ዘንድ በመታሰቡ ነው።

በመሆኑም ይኸ መጽሐፍ አስቀድመን እንደገለጽነው ለግእዝ ትንሣኤ ከሚያበረክተው አስተዋጽኦ አንጻር ርእሱም «ትንሣኤ ግእዝ» በሚል ተሰይሟል።

ይኸ መጽሐፍ «ትንሣኤ ግእዝ» የሚል ስያሜ ሊያገኝ የቻለው ከፅኒከተሉት ምክንያ ጾች አንጻር ነው።

ትንሣኤ «ተንሥኦ» ተነሣ ነቃ፣ አፈፍ አለ ቆመ /በእግር በነገር/ በሚሉ ቃላት ሊተ ረጉም ከሚችለው የግእዝ ግስ የተገኘ ቃል ነው።

ስለዚሽ ትንሣኤ ከድካም መነሣት፣ ከሞት መነሣት፣ ከአንቅልፍ መነሣት... ወዘተ የሚሉ ፍቺዎችን ይይዛል።

ግእዝ የታሪክ፣ የባህል፣ የሥነ ጽሑፍ ... ወዘተ ዕራታት ባለቤት የኾነ ሀገራዊ ልሳን ይኹን እንጂ ከብሔራዊ ቋንቋነት ደረጃው ወርዶ ለዘመናት በቤተክርስቲያን ባሉ

ትንሣኤ ግእዝ

ሊቃውንት ዘንድ ብቻ ተወስኖ መቆየቱን ማንም የሚረዳው ነው። ነገር ግን በአሁኑ ሰዐት ቋንቋውን ሕዝባዊ ለማድረግ በጋዜጣ፣ በመጽሔት፣ በሬድዮ፣ በድረ ገጽ፣ በፓል ቶክ.. ወዘተ ትምህርቱ እየተሰጠ ይገኛል። ከዚህም ጋር የክቡር ዐላማውን መሪ ቃል «ትንሣኤ ግእዝ ብሔረ ዐለም» በማለት ለልሳኑ ትንሣኤ የሚተጋ ተናጋሪ ቤተሰብ እ ተፈጠሮለታል። ስለዚህ ከተፈጠረው ምቹ ሁኔታ አንጻር የግእዝ ቋንቋ ትንሣኤ ሩቅ ባለመሆኑ መጽሐፉን «ትንሣኤ ግእዝ» ብሎ መሰየሙ ወቅታዊም ታሪካዊም መሆኑን በማመን ነው።

የማኅበረ ቅዱሳን መጻሕፍት
ዝግጅት ከፍል

ክፍል አንድ

ታሪክ - ግእዝ

፩.፩. መግቢያ

ሀገራችን ኢትዮጵያ የራሷን ፊደል፣ እንዝ ያደላደለች አፍሪካዊት እመ-ቤት እንደመኾና በሥነ-ጽሑፍ ያደገ የበለጸገ ሀብት እንዳላት መዛግብት ያስረዳል። ለዚህ ሥልጣኔ ደግሞ ግንዛብ ቀደሙን ሚና የምትጫወተው ቤተ-ክርስቲያና መኾኗ ለማንም ያልተሰወረ ነው። ባለፉት ሺሕ ዐመታት የነበሩት አባቶቻችን እና እናቶቻችን ኹሉም የየበኩላቸውን በባህል ግንባታ ያበረከቱት ድርሻ ላት ያለ በመኾኑ ለአፍሪካውያን ኩራት ሊኾን የሚችለው ኹለንብ የዕውቀትና የመንፈስ ዕሜት በየትውልዱ እና አዝማኑ ሳይቋረጥ እንዲህ ሊተላለፍ ችሏል።

ይህ የዕውቀት ዕሜት ከተላለፈባቸው መሣሪያዎች ውስጥ ደግሞ በልዕልና የሚዘከረው ሀገራዊው እና ጥንታዊው ልሳን ግእዝ ነው። ይህ ልሳን በውስጡ ዐቅፎ የያዛቸው የማንነት፣ የታሪክ፣ የሀይማኖት፣ በረከቶች ሳይቋረጡ ወደ ሣላሳዩ ሺሕ ዘመን እንዴት ይጓዙ? ተተኪው ትውልድስ ስለ ቋንቋው ያለው ግንዛቤ ምን ይመስላል? የሚሉትን እንደ ኢትዮጵያዊ እና የቤተ-ክርስቲያና አባልነት ማስታወስ እና ግንዛቤ መጨበጥ ይኖርብናል።

ይህም ከዘመን ዘመን ዜማው፣ ቅኔው፣ መጽሐፉ፣ ታሪክ-ሀገሩ የፍልስፍና መጽሐፍቱ የተቀመጡበትን እና አባቶቻችን እና እናቶቻችን በብዙ ድካም ያቆዩልንን ልሳን፣ ፊደልና የሥነ-ጽሑፍ ሀብት ተረካቢው የግልሳዩ ሺሕ ዘመን ትውልድ በሚመቸው መንገድ ማስተማር እንዳለብን ያመለክታል።

ግእዝ ቋንቋ ከሀገራችን አልፎ ሰፊ ያለ አፍሪካዊ ብሉም ዐለም-ዐቀፋዊ ስሜትን የሚፈጥር መኾኑን በሚገባ ማወቅ ያስፈልጋል። ተረካቢው ትውልድም የእኔነት ስሜት ተስምቶት በአንድ መንፈስ ተነሣሥቶ የራሱን ሀገር ታሪክ፣ ባህል፣ ሥልጣኔ፣ ይዞ መኼድ እንዳለበት መገንዘብ አስፈላጊ ነው።

ስለዚህ እስካሁን ድረስ ስለ ግእዝ ያለው አመለካከት የተለየ ቢኾንም በዚህ ጽሑፍ የሀገራችን እና የቤተ-ክርስቲያናችን ልጆች እንዴት ከቋንቋው ጋር እና ስተዋውቅ ብሉም በዚህ ልሳን መነሻነት የጋራ አፍሪካዊ፣ ኢትዮጵያዊ ውሕደትን እናሳይ? ቋንቋውን እናስተምር? ዕሜታቱን በምን መልኩ ይተላለፋ? በሚሉት ነጥቦች ላይ የተመሠረተ ሥራም መሥራት አስፈላጊ መኾኑ የግድ ነው።

የተዛማጅ ጽሑፍ ዳሰሳ፡-

የግእዝ ቋንቋን በተመለከተ ብዙ የውጪ ሀገር ምሁራን የቋንቋ ሊቃውንት ሌሎችም ከተሰማሩበትና ከዋና የሥራ መስካቸውም በመለየት ዘመናቸውን አሳልፈውበታል። ኢትዮጵያውያን በግእዝ ቋንቋቸው መግባቢያነት ወደ ሌሎች የሀገር ውስጥ ቋንቋዎች ከተሸጋገሩበት ጊዜ ጀምሮ በቋንቋው የተጻፉትን የተደረሱትን ድርሰቶች ሹሉ በመማር፣ በማስተማር፣ በማጥናትና በማስተላለፍ የደከሙት አበው ሹሉ ቋንቋውን ለማስተዋወቅ ታግለዋል። የውጪዎቹን ምሁራን ተሳትፎ ለመጥቀስ ያኸል ከከሣቴ-ብርሃን ሰላማ ጀምሮ፣ ተስዓቱ ቅዱሳን በመጻፍ በመማር፣ በማስተማር፣ መጻሕፍትን በመተርጎምና በማስተርጓም ተሳትፈውበታል።

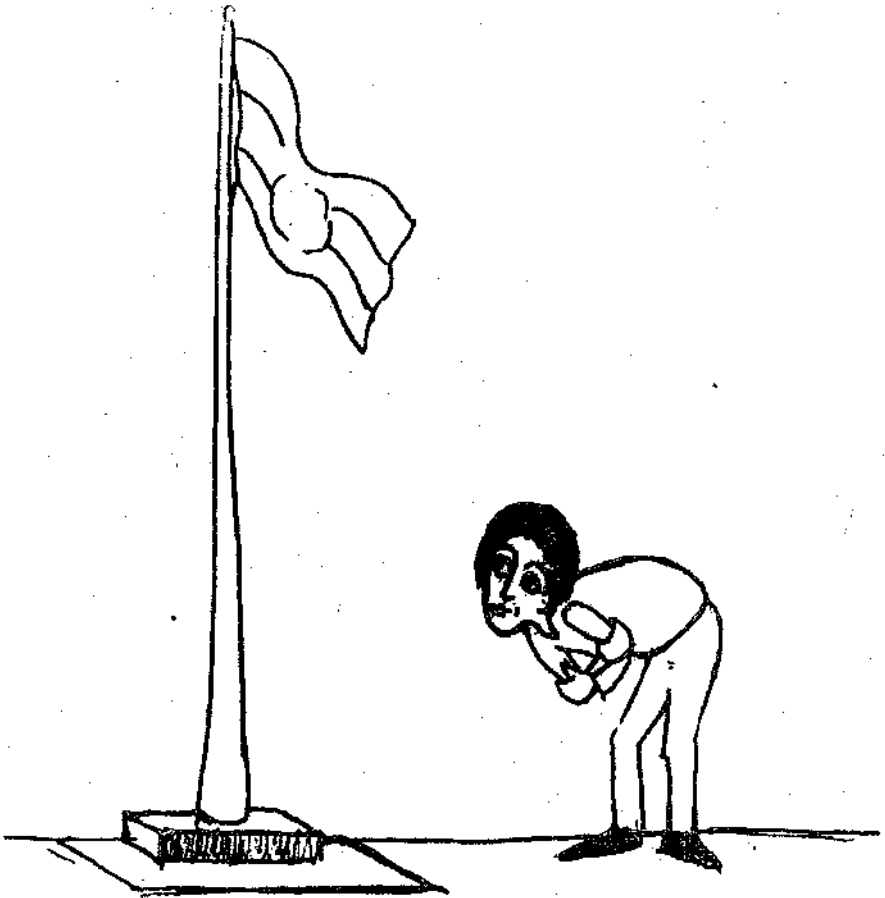
ይሁን እንጂ የቋንቋውን ሥርዐተ-ሰዋሰው ለማጥናት እና የቋንቋውን የትመጣ ለመመርመር የደከሙት ግን ከ፲፫ኛው ክፍለ-ዘመን ጀምሮ እንደኾነ ይታወቃል። «የመጀመሪያውን» የግእዝ ሰዋሰው ያሳተመው ጀርመናዊው ኢዮብ ሉዶልፍ በአባ ጎርጎርዮስ ርዳታ እንደ አውሮፓውያን አቆጣጠር በ፲፯፻፳፩ ዓ.ም ሲኾን በተመሳሳይ ይኸው ጀርመናዊ በ፲፱፻፲፮ ዓ.ም የአማርኛ ሰዋሰውን አሳትሟል። በአንዳንዶች ዘንድ የመጀመሪያው የግእዝ ሰዋሰው በሮም አውሮፓፓ/ጳ ተብሎ የሚታመነው በ፲፱፻፵፰ ዓ.ም የተሠራው የጀ.ወመር ሥራ ሲኾን ግእዝን በተመለከተ መጻሕፍትን ለማሳተም ግን በ፲፭፻፲፱ ዓ.ም የታተመው የፑተን/የፑትከን መጽሐፍ ቀዳማዊ መኾኑ ይታወሳል። እንዲሁም በ፲፭፻፶፪ ዓ.ም የታተመው የግእዝ ሰዋሰው መልክዕ ገላጭ የማሪያኑስ ቪቶሪ/ቪክቶሪየስ ነው። ከፑተን እና ከማሪያኑስ ቪቶሪ ግን የፀረብኛ እና የዕብራይስጥ ቋንቋ ዕውቀቱን የተጠቀመበት የኢዮብ ሉዶልፍ ሥራ የተሻለ ነበር።

ጀርመናዊው አውገስት ዲልማንም /ሰዋሰው በ፲፰፻፶፭ ዓ.ም፣ መዝገበ-ቃላት በ፲፰፻፷፭ ዓ.ም በላቲን/ ያለፉትን መዝገብ በመጠቀም ያዘጋጀው ሥራ በግእዝ የተሰማሩ ሊቃውንትን ደቀ-መዛሙርትን በመርዳት የሚያከለው የለም። ብዙዎችን ይጥቀም እንጂ ዲልማን የግእዝን የአነባበብ ሥርዐት ለማስቀመጥ ያደረገው ጥረት ስኬታማ ነበር ለማለት እንደማይቻል ሹሉ የግእዝን ቀዳማይ አንቀጽ በእንግሊዝኛ ቋንቋ ለማስረዳት የተጠቀመበት የንዑስ አንቀጽ ትርጉም ግን እንደ ድክመት ሊታይ የሚችል ነው። ለጀማሪ የግእዝ ተማሪዎች ሊረዱ የሚችሉ መጻሕፍትን ከሠሩት ከፕሪቶሪየስ እና ፔል ጀምሮ ኮንቲሮሲኒ፣ ሊትማን፣ ሚትወች /በሌ ሥርዐተ-ንባብ/ እና የተሻለ የግእዝ መዝገበ-ቃላት እስካዘጋጀው ወልፍ ሌላው ሌሎችም ድረስ በግእዝ ቋንቋ ላይ የተደረጉት ምርምሮች አበረታች ነበሩ።

ከሀገር ውስጡም ሊቃውንት ለግለህ ሰዋሰው መጠበቅ ለሥነ-ጽሑፍ ዕድገቱ መዳበር በመጽሐፍ ዝግጅቱ ከቀደምቱ «አባ» ተክሉ-ማርያም ወልደ-ሰማሃራይ፣ «አባ» ያዕቆብ ገብረ-ኢየሱስ «አለቃ» ታዩ፣ «አለቃ» ከፍለ-ጊዮርጊስ እና «አለቃ» ኪዳነ-ወልድ ከፍሌ ሲጠቀሱ ከቅርቦቹ ደግሞ አስረስ የእኔሰው፣ ዜና-ማርቆስ፣ ያሬድ ፈንታ፣ አፈ-ወርቅ ዘውዴ፣ ዘርዑ-ዳዊት፣ በላይ መኮንን ይጠቀሳሉ። ከኹሉም በላይ ግን የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ-ክርስቲያን በቃልም ይኹን በመጽሐፍ ለቋንቋው ሥርዐተ-ሰዋሰው እና ዕረቃት መጠበቅ በሀገር መወዛዎቹ በሊቃውንቷ እና ጉባኤ ቤቶቿ ያደረገችው አስተዋፅኦ እና ተጋድሎ ሕያው እና ታላቅ ነው።

፩.ሀ. ትማልም/ትናንት

፩.ሀ.፩. አይቲ ብሔሩ ለግለህ? የግለህ ብሔሩ /ሀገሩ ወዴት ነው?/

ግለሰብ የማን ቋንቋ ነው? የካም ወይስ የሴም? የሚለው የብዙዎች ምሁራን ጥናት እና ጥያቄ እየሽነ መጥቷል። ግለሰብ የሴም የማያደርጉት የሶቪየት ምሁራን ኤቢ ዶጎፖልስኪ /A.B. Dogopolsky/ እና ኢጎር ዲያክኖፍ /Igor Diakonoff/ ግለሰብ የደቡብ ሴማዊ ልሳን ሳይኾን በዐረብ ምድር የመጀመሪያዎቹ የአፍሪካ ውያን ወይም የኩሻውያን ቋንቋ ነው ይላሉ።

የዚህን ወጋን ሐሳብ የሚጋሩት ደግሞ ቸክ አንታ ዲዮፕ /Cheik Anta Diop/ ፲፱፻፶፱ ዓ. ም/ ተርሰሃሌ ጥበብ፣ አቤንጃ፣ ኀይሉ ሀብቱ ፲፱፻፹፯፣ አስረስ የእኔሰው፣ ሺናይደር ፲፱፻፸፯ እና አየላ በከሪ ፲፱፻፸፯ ወዘተ ናቸው። ለዚህ ከሚጠቀሱት ምክንያቶች ዋና ዋናዎቹ ከአፍሮ-አስያ ቋንቋዎች ብዙዎቹ የሚገኙት በኢትዮጵያ ነው የሚል ሲኾን በተጨማሪም በጣም ብዙ ቋንቋዎች በተለያዩ ቡድኖች በተቀራረቡ እና በተወሰነ መልኩም ድር ስለሚነገሩ ነው።

ግለሰብ ሴማዊ ቋንቋ ከሚሉት ውስጥ እንደ ኤ. ሙርቶኔን /A. Murtonen/ ከኢትዮጵያ የወጣ ቋንቋ ነው የሚል አቋም አላቸው፤ ሊኦኔል ቤንደርም በተመሳሳይ ኹኔታ። ከዚህም አልፈው ግለሰብ የአዳም ቋንቋ የመላእክት ቋንቋ የሚሉት አልጠፋም። ምንም እንኳን የካም ወይም የሴም ብለው ቢከፍሉትም። ተጠቃሽ ቸም ሲዲ ጳውሎስና አለቃ ኪዳነ ወልድ ከፍሌ ናቸው። «ሴማዊ ነው»። የሚለውን ሐሳብ ቢቀበሉትም የግለሰብ ተናጋሪዎች እንደሆነ አላውቅም የሚሉት /ፕሮፌሰር/ ጌታቸው ኀይሉ ናቸው።

በአንጻሩ ካም ወይም ሴም የሚለውን ቃል ከቋንቋ ጋር በማገናኘት የተጠቀመበት የጀርመን መልእክተኛ ጆህን ሉድዊግካፕ /Johann Luowigkapf/ ፲፰፻፶፯-፲፰፻፹፩ ነው። ካርል ፍሬድሪክ ሌፕሲየስ /Karl Freidrich Lepsius/ ካምን ሴማዊ አይደለም የሚለው ከግብጻውያን ቋንቋ ጥናት በመነሣት ከቋንቋ ሰዋሰው ውስጥ የጸታ ሥርዐትን በማየት ነው። ይኹን እንጂ በአሁኑ ሰዐት ያለው የሥነ ልሳን ጥናት ከሐረገ-ዘር ይልቅ መልኩም ድራዊ በመኾኑ «የካም-ሴም» ቋንቋ መባሉ ቀርቶ በአፍሮ-አስያነት ውስጥ በአጠቃላይ የሚታይ ነው። ፕሮፌሰር ዛየ ይማምም የዚህ ሐሳብ ደጋፊ ናቸው። የዚህ አመለካከት አራማጅ የኾነው የዮሴፍ ግሪን በርግ /Joseph Greenberg/ ሐሳብ እና የዚህ ጽሑፍ አዘጋጅ ሐሳብ የተሰማማ ነው። የዚህ እንቀጽ-ጽሑፍ /article/ አቅራቢ ግለሰብ አፍሪካዊ የኢትዮጵያ ልሳን ልደቱን እና ዕድገቱን «ኢትዮጵያ» አድርጎ በዘመነ-ባቢሎን ሊነገር የሚችል ዐለም-ዐቀፋዊና ጥንታዊ ልሳን ነው ብሎ ያምናል። ይኸንንም በቀጣዮቹ አጫጭር አናቅጽ-ጽሑፍ /articles/ ለማየት እንሞክራለን።

፩.ሀ.፪. የግእዝ ቋንቋ መልክዕ:-

ሀ. የጽሕፈት ዘዴ አቡጊዳ

ለ. የጽሕፈት አቅጣጫ ከግራ ወደ ቀኝ አግድም /ከላባ የሚለይበት ነው/

ሐ. እያንዳንዱ ፊደል በአናባቢ የተገለጸ እና አናባቢ የሌለው ኾኖ ሊጻፍ

የሚችል ዐለም-ዐቀፋዊና ጥንታዊ ልሳን ነው ብሎ ያምናል።

፩.ሀ.፫ የግእዝ ቋንቋ ፊደላትና ቅርጾች:-

የግእዝ ቋንቋ ፊደላት የራሳቸው መለያ ቅርጾች ሥዕላዊ መግለጫ ያላቸውና ከጥንት ጀምሮ ከጥቅም ላይ የዋሉ መኾናቸውን ያስረዳሉ። የግእዝ ቋንቋ መሠረታዊ ድምጾችን ሳይለቅ ከዘመን ዘመን በሚደረገው የሥነ-ጽሕፈት ልውጦችም አዳዲስ ፊደላትን ለመፍጠር ያስቻሉ ፊደላትን ይዟል። እነዚህ ፊደላትም ለአፍሪካ እንደመሠረትነት ያገለገሉ ከመኾናቸውም በላይ ለአሁኑ የሥነ-ጽሑፍ ሀብታችን መሠረቶች ናቸው። ፊደላቱ በአናባቢ ተዋሕደው ቃላትን ሊወልዱ ቋንቋን ሊያበልጹት ችለዋል። የራሳቸው የኾነ ቅርጽ እና ፍቺም ያልተለያቸው ናቸው።

ኢነዛሪ የማንቁርት እግድ -	አ - አሊፍ አልፍ አብ
ነዛሪ የከናፍር እግድ -	በ - ቤት ባዕል
ነዛሪ የትናጋ እግድ -	ገ - ጋሜል ገምል
ነዛሪ የድድ እግድ -	ደ - ዳሌጥ ዳ/ን/ልት
ኢነዛሪ የማንቁርት ፍትግ -	ሀ - ሆይ ሆይ ሀወይ
የከናፍር ትናጋ ደጋራይ/ከፍናቢ -	ወ - ዋው ዋዌ ዋሕድ
ነዛሪ የድድ ፍትግ -	ዘ - ዘይ ዛይ
ኢነዛሪ የጉሮሮ ፍትግ -	ሐ - ሔት ሐወት ሕያው ሕይወት
ነዛሪ የትናጋ ፍትግ -	ገ - ገርም ጌር
ገዳል የድድ እግድ -	ጠ - ጤት ጠይት ጠቢብ
ትፍብ የላንቃ ደጋራይ -	የ - የድ የማን
ኢነዛሪ የትናጋ እግድ -	ከ - ከፍ ከሃሊ
ገናዊ -	ለ - ላሜድ ለዊ ልዑል
ከናፍራዊ ወአንፋዊ /ሰርናዊ -	መ - ሜም ማይ ምዑዝ
ሰርናዊ -	ነ - ኖን ነሐስ ንጉሥ
ኢነዛሪ የድድ ፍትግ -	ሠ - ሣምኬት ሣውት
ነዛሪ የጉሮሮ ፍትግ -	ዐ - ዐይን ዐቢይ

ኢነዛሪ የከንፈር ፍትግ -	ፈ - ፈፍ ፈቀር
ገደል ኢነዛሪ የድድ ፍትግ -	ጸ - ጸዴ ጸደቅ ጸድቅ
	ፀ - ፀጸ
ገደል ኢነዛሪ የትናጋ ፈንጂ -	ቀ - ቆፍ ቅዱስ
የድድ ተርጉብጋቢ /ላሽ -	ረ - ሬስ ራእስ
ኢነዛሪ የድድ ፍትግ -	ሰ - ሰን ሰቡሕ
ኢነዛሪ የድድ እግድ -	ተ - ታው ተዊ ትጉህ
ነዛሪ የከንፈር እግድ -	ጸ - ጸይት ጸት
ኢነዛሪ የከንፈር እግድ -	ፐ - ፐ ፈ

ከላይ እንዳየነው የግእዝ ፊደላት ቢኾኑም ቋንቋ ምንጊዜም በለውጥ ስለሚኬድ በለሚወል/ለድ እና በለሚረባ ሌሎች ልዩ ልዩ ድምጾችን እንደፈጠረ እንረዳለን። ለዚህም የ «ሰ»ን ድምጽ የመሰለ «ሠ» የ«በ»ን ድምጽ የመሰለ «ፐ» እና «ጸ» ሌሎችም በየዘመናቱ ሲፈጠሩ ከመግባቢያነት አልፈው በሥነ-ጽሑፍ ደረጃ ታሪክን አስቀምጠዋል። በተለይም ዛሬ የማይነገሩ «ደ»ን የመሰለ «ደ» እና «ዘ» የጠበቁ... ወዘተ በየዘመናቱ እንደነበሩ የሥነ-ልቦና ጥናቶች ያስረዳሉ። የግእዝ ፊደላት ትርጉም እና ሀይማኖታዊ ምሥጢር ብቻ ሳይኾን ሥዕላዊ መግለጫዎች እንደነበሩት መዛግብት ያስረዳሉ። ፊደላቱም በሥዕልነት ብቻ ሳይኾን መሠረተ-አካዝ መኾናቸውንም እንመለከታን። ምሳሌ «አ» አልፋ ሲባል የበሬ ቀንድ እንደሚመስል አልፋም በላሕም ተተክቶ በመጽሐፍ ቅዱስ ይገኛል። ምሳሌ፦ «አባግሀኒ ወኮሎ አልሕምተ» ሲል መዝ. ፳፯፻፮ በዕብራይስጥ «ጸጊ ወአላፊም» ይላል / ኪዳነ ወልድ ከፍሌ /። ጥናት እንደሚያመለክተውም ላሕም ልሑም /እንጀራ/ ከዕብራይስጥ ቃል «የተወሰደ» እና ከአላፊም ቦታ የገባ መኾኑን የሚጠቁም የሥነ-ጽሑፍ መረጃ ይገኛል። ጋሜል ገመል /አባ ገሪማ ገዳም የሚገኝ ወንጌል እንደ ሚያስረዳው። ከፍ የሚለው ቃልም በትንቢተ-ሕዝቅኤል ምዕራፍ ፩፥፮ «አግሮቻቸው ከፍ ያሉ አግሮች ነበሩ የእግራቸውም ኮቴ እንደ ጥጃ ኮቴ ነበር» ሲል ጥጃ ከፍ መኾኑን ያመለክታል። በተጨማሪም «የ» የድ በቀኝ እጅ፣ «ነ» በእባብ፣ «መ» በውኅ ሞገድ፣ «ዐ» በዐይን፣ «ፈ» በአፍ፣ «ረ» በራስ፣ «ተ» በመስቀል፣ «በ» በቤት... መመሰላቸው የፈጣሪ ለሰው ልጅ ራሱን በሚታይ ነገር ከመግለጽም በላይ የፊደላትን ትርጉም ብቻ ሳይኾን ነገረ ድኅነትንም በመስቀል ምልክት በታው/«ተ» መደምደሙን ያሳያል። በግእዝ ፊደላት የድምጽ ለውጥን በማድረጋቸው ከጊዜ ብዛት ትርጉማቸው ሲዛባ እና ሥዕላዊ መግለጫቸው በተወሰነ ደረጃ ኅድሎ የዘፈቀደ ትርጉም ሊሰጣቸው ችሏል። ምሳሌ «ጥ» «ት» ወይም «ት» «ጥ» በመለወጥ ትርጉም ሊሰጥ ይችላል።

በአንጻሩም በቋንቋው የድምጽ ትርጉም ሊሠራላቸው እና ከአንድ በላይ የተለያዩ ትርጉም ሊኖራቸው መቻሉ የማይቀር ነው። የፊደላቱ መለዋወጥ ግን ትርጉም የሚያበላሽ ምሥጢር የሚያፋልስ መሆኑ የተረዳ ነው።

ይኸንን ለመግለጽ ሊቁ አለቃ ኪዳነ ወልድ «መዝገቡ ፊደል» በተባለው መጽሐፋቸው እንዲህ ብለዋል።

እንዳገኙ መጣፍ በድፍረት በመላ
የቋንቋ ደረመን የመጽሐፍ ቤስ ገላ
ንባብ የሚያሳክክ ምሥጢር የሚቆምጥ
መልክዐ ትርጓሜ የሚለዋውጥ።

ይኸን ማለታቸውም የፊደልን ቁጥር ማጉደል፣ ምሥጢር ማበላሸቱ ሥርዐተ-ልሳን ማፋለሱ አንድና ብዙ ሩቅና ቅርብ ሴትና ወንድ አለመጠንቀቁ ጸያፍነቱና ግዴለሽነትን በማምጣቱ ነው። ለዚህም መፍትሔ ይኸን ዘንድ ታላቁ ሊቅ መልአክ-በርሃን አድማሱ ጀምበሬ በመልእክታቸው «ሊቃውንቱ ተስማምተው ጉባኤ ሠርተው ሊወያዩበት ይገባል» ብለዋል። የፊደላቱ ምንነትና ምሥጢር ሊጠፋ የቻለው እንደ እነ መልአክ-በርሃን አባባል የጽሕፈት ትምህርት ቤት ባህልና ትውፊት መረባቱና ጸሓፊያን ለፊደላት ትርጉም ሳይጨነቁ ለቅርጽ ማማር ብቻ ትኩረት መስጠታቸው ነውና ይኸንን ሥርዐት ባለቅኔዎችም ባለማስተዋል ለቤት መምቻ ውበት መጠቀማቸው ነው።

የግእዝ ፊደላት ለአገዝ መሠረት ናቸው ስንል የምናነሳው ዝምድናቸውን ሲኸን ለምሳሌ የግእዝ ፯ እና ፯ ቁጥሮች «-» ምልክት ሳይኖራቸው ይገኛሉ።

የግእዝ ቁጥሮች መሠረታቸው ፊደል ነው። ስንል እንደ ፊደሎችም ቁጥሮች ከዘመን ዘመን ቅርጻቸውን መልካቸውን ሲለዋውጡ እና የአሁኑን መልክዐ ሲይዙ ይታያሉ። በአጠቃላይም ቋንቋው የራሱ የሆነ ሥርዐተ-ነጥብ የሥነ-ጽሑፍ አካሄድ የምንባብ እጀማመር እንዳለው ይታወቃል።

Languages having missing or changing previous consonant orders, vowels, pronouns, stress, phonological, morphological and syntactic features can be traced back to older forms in manuscripts... having earlier characteristics. In the oldest Gospels (GGMS and GIMS), some of the proper names of the Ethiopic letters and their meaning can be reconstructed as follows:

The Ge'ez letters are called *hohiyat ሆሆት*: because of ሆይ. They are also called *alephat [ጳጣፍት]* ለሌፋት: because of aleph ለልፋ: ለልፋ: is known as a cow (ox?) in Geez in Ge'ez but later in the translation of the Bible the term ለልፋ is changed into ላሕም as in psalm 8:7 /«አባግዐረ: ወከሉ: ለልሕምተ:» = ጸረ: ወአላፊ: / "All sheep and oxen, yea, and, the beasts of the field."/. Again, Ge'ez ላሕም also refers to bread ለሄም.¹ Betelhem means the house of bread. Again, ለልፋ: is the name of God ስሙ: አምላክ: ቀዳማዊ: (rev 1:8, 21:6, 22:13). Here, ለልፋ: is given to Christ /ክርስቶስ: ለልፋ: /. Again, መንፈስ ቅዱስ is also ለልፋ:- በሥምረተ: ለልፋ: መንፈስ: ቅዱስ: ሰላም: ለክ: ጸራቅሊጦስ:² ለልፋ: (Ethiopic synaxarium of January/ጥር: 24 and Psalm 12:5.) (As explained by the researcher)

One interesting finding in the Gospel of bba Garima is the preservation of the term ጋማል. In the Gospel (St. Matthew: 4:2) ጋማል (camel) is used instead of the present ገመል. The English translation is: "And the same John had his raiment of camel's hair, and a leather girdle about his loins; and his meat was locusts and wild honey." At the same time, we find the equivalent of calf ከ in the prophecy of Ezekiel 1:7, "And their feet were straight feet; and the sole of thier feet was like the sole of a calf's foot: and they sparkled like the colour of burnished brass." In the Bible, the names of the letters of the alphabet are ordered before each song in psalm 118 (119) and in the lamentation of the prophet Jeremiah. Now, the names are influenced by sound change and can give different meanings. And the Ethiopic letters hold different meanings based on the related word. They each start with a letter each. However, the meaning of the changed name is not secular. «Unfortunately,» the original meaninig of ታው:³ (ተዊ:) is also related to the Cross.

¹ Amharic ላም is also related to ለሕም.

² As alpha is to mean the begining .Ethiopic letters have relations with numerals. Hence, this relation of letters and numerals is used in writings and communication.

³ Now days the meaning is also changed into 'devotion'.

Numerals:

Numerals: As mentioned above, Ge'ez numerals have relations with Ethiopic alphabets.⁴ Sometimes the Gospel in ሕጸጸ ገላሳ doesn't use the symbols (_) ( ) at the top or the bottom of the numeral .

	GGMS/ GIMS	GCTP/ GPTP	GGMS/ GIMS	GCTP/ GPTP
1	፩	፩	፬	፬
2	፪	፪	፭	፭
3	፫	፫	፮	፮
4	፬	፬	፯	፯
5	፭	፭	፰	፰
6	፮	፮	፱	፱
7	፯	፯	፲	፲
8	፰	፰	፳	፳
9	፱	፱	፳፩	፳፩
10	፲	፲	፳፪	፳፪
11	፲፩	፲፩	፳፫	፳፫
12	፲፪	፲፪	፳፬	፳፬
13	፲፫	፲፫	፳፭	፳፭
14	፲፬	፲፬	፳፮	፳፮
15	፲፭	፲፭	፳፯	፳፯
16	፲፮	፲፮	፳፰	፳፰
17	፲፯	፲፯	፳፱	፳፱
18	፲፰	፲፰	፳፲	፳፲
19	፲፱	፲፱	፳፳	፳፳
20	፳	፳	፳፳፩	፳፳፩
21	፳፩	፳፩	፳፳፪	፳፳፪
22	፳፪	፳፪	፳፳፫	፳፳፫
23	፳፫	፳፫		
24	፳፬	፳፬		
25	፳፭	፳፭		
26	፳፮	፳፮		
27	፳፯	፳፯		
38	፳፰	፳፰		
29	፳፱	፳፱		

⁴ In Ge'ez, citations of alphabets begin in letters together with numerals and cardinals

፪ ...Shows the present mathematical number system having power such as 10^2 .

፩.ሀ.፩. ገለገ ከአባያ ልሳናት ጋር ቢነጻጸር

በዐለም የሥነ-ልሳን ጥናት መሠረት የአካድ /የአሦር - አካዳውያን/ ቋንቋ ጥንታዊ ማንነቱ የተረጋገጠው በአንዳንድ የሥነ-ጽሑፎች ቅሬት ሲኾን ይኸ ቋንቋ በሥነ-ልሳን ተማራማሪዎች ዘንድ የምሥራቅ ሴማዊ ልሳን ተብሎ በቅርብ ጊዜ ከተገኘው ከኢብሳዊ ቋንቋ ጋር የሚመደብ ነው። አካድ እና አሦር በመጽሐፍ ቅዱስ ክፍል በአራት ዘፍጥረት የተገለጹ እና ከኖኅ ዘመን በኋላ የታወቁ መካናተ-ሥልጣኔ ናቸው። በሥነ-ጽሑፍ መረጃ የአካድ ልሳን ጳጳሪ ቅ.ል.ክ. እንደነበረ ይነገራል። በኋላ በአራም የአራማውያን የተባለው ቋንቋም ራሱን የገለጸበት ጊዜ ነበር። ይኹን እንጂ በሥነ-ቅሬተ-ምድርም ኾነ በሥነ-ልሳን ተመራማሪዎች ዘንድ አካድ የኢኮኖሚ፣ የሕግ የአስተዳደር፣ የታሪክና የሥነ-ጽሑፍ መረጃዎች እንደ ነበረው የታወቀ ነው።

«የካምም ልጆች ኩሽ፣ ምጽ/ሰ/ራይም፣ ፋጥ፣ ከነዓን ናቸው። የኩሽም ልጆች ሳባ፣ ኤውላጥ፣ ሰብታ፣ ሬጌም፣ ሰበቅታ ናቸው። የሬጌም ልጆችም ሳባ፣ ዮድዳን ናቸው። ኩሽም ናምሩድን ወለደ፣ እርሱም በምድር ላይ ኀያል መኾን ጀመረ እርሱም በእግዚአብሔር ፊት ኀያል አዳኝ ነበረ፣ ስለዚህም በእግዚአብሔር ፊት ኀያል አዳኝ እንደናምሩድ ተባለ። የግዛቱም መጀመሪያ በሰናላር አገር በባቢሎን አሬክ አርካድ /አካድ/ ካሌድን /ካልኔ/ ናቸው። አሦርም ከዚያች አገር ወጣ። ነነዌን የረሀቦት የተባለችውን ከተማ ካለህን በነነዌና በካለህ መካከልም ሬሴንን ሠራ። እርሷም ታላቂቱ ከተማ ናት። ምጽራይምም ሉዲምን ኢኒሜቲምን/አናሚምን/ ሳህቢምን ንፍታሌምን ጳጥሮሶኒምን/ፊትሩሲምን / ከአነርሱ የፍልስጥኤም ሰዎች የወጡባቸውን ከሰሎሂምን ቀፍቶሪምንም ወለደ።» ዘፍ. ፲፥፮-፲፬

አፍሪካውያንም በየዘመናቱ የሥልጣኔ ማዕከሉን በወንዞች ጤግሮስ እና ኤፍ ራጥስ ዳር እንደ መሠረቱ አካዳውያን ፈለጉ-ግዮንን የራሱን ለአፍሪካውያን ሕዝቦች የሥልጣኔ መሠረት አድርጎ መቆየቱ የሚታወስ ታሪክ ነው። አፍሪካውያን በራሳቸው ፊደል ቢጠቀሙም በተለያዩ የዐለም-ዐቀፍ ተጽዕኖዎች ሥር በመውደቃቸው መሠረታዊውን ፊደል-ጽሕፈታቸውንና ቋንቋቸውን ሊያጡ ችለዋል። ይኸንን ፊደል ጠብቃ የተገኘው ኢትዮጵያ ናት። የኢትዮጵያ ፊደልና ቋንቋም በሥነ-ጽሑፍ መረጃነት ለዐለም ከቀረቡት ልሳናት የሚታወቅባቸው ባሕርያት ሲኖሩት ከጠፋው ከአካድ ቋንቋ ይብልጥ በሥነ-ጽሑፍ መረጃነቱ ራሱን ያሳደገ ኾኖ እናገኘዋለን። በይኸ በቋንቋው ጠባይዓት ከአካድ ጋር ቢመሳሰል በራሱ

ደግሞ ከአፍሮ-እስያ ከቋንቋ መለየት ይኸ ሴማዊና ካማዊ ብሎ ለመጠቀላል የሚያስችግር ቢኾንም በቋንቋ ጥናት ዋና የመለያ ፍጥረት በማጥናት መመደብ የሚቻል ይኾናል። ከዚህ አንጻር ግእዝን ሴማዊ፣ ደቡብ ሴማዊ፣ ሰሜን ሴማዊ /በኢትዮጵያ/ አድርገው የሚከፋፍሉበት፡-

- ልዩ ልዩ አስማተ-መካናት መመሳሰል ምሳሌ - ሳባ
- የቋንቋዎቹ የራሳቸው መመሳሰል
- የሥነ-ቅርጽ መመሳሰል ወዘተ ቢኾን

ግእዝ ከነዚህ ቋንቋዎች መደብ የሚለዩት ጠባይዓት አልነበሩትም ወይም ደግሞ በእነዚህ ቋንቋዎች የተዘነጉ ጽሑፎች በግእዝ ግን አልነበሩም ማለት አይቻልም። ለአብነትም ያኸል «ተሰባቱ» የሚለው የጥንት ሥርወ-ምን ይመስላል የሚለው ሲጠና ከአረማይክ ይልቅ የግእዝ «ታስዕ» የሚለው ቃል ቀዳሚነት ጥንታዊነት ይኖረዋል። በዚህም ምክንያት አረማይክ ያጣውን ግእዙ በመጠበቁ እንዴት አረማይኩ ለግእዝ በዘመኑ ያጣውን ቃል ሊያቀብለው ቻለ የሚል ጥያቄ አስነሥቷል። ይኸ ብቻ ሳይኾን ግእዝ በድምጽ-ንባቡ የሌሎች የአፍሪካ ልሳናት እና የሩቅ ምሥራቅ ልሳናት የሚታወቁበትን የድምጸት ንባት /tone/ በመያዝ ከአፍሪካ ልሳናት ጋር ሊያመሳሰለው ይችላል።

ምሳሌ፦

ቀዳማይ - ካልኣይ

አካድያን - ያቅቱል - ያቀትል

ግእዝ - ቀተለ - ይቀትል

ማስታወሻ፦ አካድያን ያቅትል ሲል በ «ይ»እና በ «ቅ» መካከል አናባቢ «አ»ን ሲጨምር ግእዙ ግን አይጨምርም። በተጨማሪም በግእዝ ቋንቋ በቀዳማይ አንቀጽ ዝርዝር ጊዜ የአገናዛቢ ቅጥያዎችን የምንጨምር ሲኾን አካድያን ግን የሰማዊነት ባሕርይን የሚያሳይ ነው።

ቀዳማይ፦

ግእዝ -

አካድያን

አነ - ቀተልኩ -

አቅቱል

አንተ - ቀተልከ -

ተቅቱል

አንቲ - ቀተልኪ -

ተቀቱሊ

አንትሙ - ቀተልከሙ -	ተቅቱላ
አንትን - ቀተልከን -	ተቅቱላ
ንሕነ - ቀተልነ -	ኒቀቱላ
ውእቱ - ቀተለ -	ተቅቱል
ይእቲ - ቀተለት -	ኢቅቱል
ውእቶሙ - ቀተለ -	ኢቅቱለ
ውእቶን - ቀተላ -	ኢቅቱላ

ለካልኣይ:-

	<u>ግእዝ -</u>	<u>አካድያን</u>
አነ -	እቀትል -	አቀትል
አንተ -	ትቀትል -	ተቀተል
አንቲ -	ትቀትሊ -	ተቀተሊ
አንትሙ -	ትቀትሉ -	ተቀተላ
አንትን	ትቀትላ -	ተቀተላ
ንሕነ -	ንቀትል -	ኒቀተላ
ውእቱ -	ይቀትል -	ኢቀተላ
ይእቲ -	ትቀትል -	ተቀተላ
ውእቶሙ -	ይቀትሉ -	ኢቀተሉ
ውእቶን -	ይቀትላ -	አቀተላ

ጥንታዊ ቃላትን እየወሰዱ ቋንቋን በአንድ መመደብ የሚቻል ነው። ጥንታዊ አናባቢ /ክ/ ከአካድያን ይልቅ በግእዝ መጠበቁ ግእዝን ልዩ ያደርገዋል። አካድያን እና ግእዝ በካልኣይ የመጥበቅ ድምጽ ሲኖራቸው ጥንታዊ የደቡብ ዐረብ ልሳን ግን የሌለው በመኾኑ ግእዝን እንዴት ከሌለው ቋንቋ ከሳባ መጣ እንላለን? በተጨማሪ የግእዝን ከሌሎች ከሚመስላቸው ከማዕከላዊው ምሥራቅ ሀገራት ቋንቋዎች ለናገናኘው የጥንታዊ የቋንቋ ባሕርይ ቅርጽና ድምጽ መያዙን የምናገኛቸው ቃላት አሉ።

ግእዝ ቋንቋ እና ዕብራይስጥ በየዘመናቱ ባላቸው ዕሢታዊ ግንኙነት ይታወቃሉ። ቃላቱም የበለጸገ የሥነ-ጽሑፍ ሀብት በማስቀመጣቸው በታሪካዊ እና ሀይማኖታዊ ግንኙነቶች የጠነከሩ ኾነው አናገኛቸዋለን። ይኹን እንጂ የጥንቱን መልክዕ አንዳንዴ ግእዙ እንዳንዴ ዕብራይስጡ ሲጠብቁ አናያለን። ለአብነትም:-

ዕብራይስጥ	ግእዝ	ትርጉም
ሸናይም	ሠነይ	ኹለተኛ
ሸሞን	ሠሙን	ሥምንት
ሐረሽ	ሐረሠ	አረሠ
ጠቭን	ጠብን	አረደ
ሳፋር	ሰፊረ	ቆጠረ
ካታቭ	ከተበ	ጻፈ/ከተበ/
ሮእሽ	ርእስ	ራስ

ማስታወሻ፡- የዕብራይስጡ «ሠ» እንደ «ሸ» ይነበባል ስንል የአማርኛውን «ሸ» ግን አይደለም። ግእዙ ደግሞ ከአማርኛው «ሸ» ይልቅ ወይም እንደ ዕብራይስጡ «ሸ?» /«ሠ»/ ከመነበቡ ይልቅ «ሠ»ን በ«ሰ» አሠሳስሎ ያነበዋል። ምሳሌ የዕብራይስጥ ሻሎም በግእዙ ሠላም ነው። ዕብራይስጡ በጥንቱ በመጽሐፍ ቅዱሳዊ ይዘቱ የነበሩት ብዙም ድጋት እና ክፊት በመለወጥ ጠባይዕ ይታወቃል። ይኸ በሌላውም ልሳን ለምሳሌ በግእዝ ያለ ጠባይዕ ነው።

፩.ሀ.፩. ግእዝ ከአፍሪካ ልሳናት ጋር ሲነጻጸር

ግእዝ በአፍሮ-እስያ ዐቢይ የቋንቋ ቤተ-ሰብእ ውስጥ እንደመገኘቱ የአፍሮ-እስያ ልሳን ቤቶች የቻድ፣ በርበር፣ ግብጽ፣ ሴም፣ ኩሽ፣ አሞ የሚቀራረቡባቸውን የጋራ መለያዎች ይዟል። የአፍሮ-እስያ ቤተ-ሰብእም ልሳናት የሚከተሉትን ባሕርያትን ይጋራሉ። ለአብነትም፡-

- የኹለት ጾታ ሺደት በነጠላ ቁጥር አንስታይ በ«ት» ድምጽ መገለጥ
- የዐረፍተ-ነገር መዋቅሩ ግስ - ባለቤት - ድርጊት ሲኾን የባለቤት- ግስ - ድርጊት ሒደት ዝንባሌ መያዛቸው
- የጎደል ተነባቢዎች መኖር እና በተለያዩ ኹኔታ የማንቁርት የጉሮሮ ወይም የማይፈነዱ፣ ኾነው መከሰታቸው
- ተማሳሳይ ምዕላድ ያላቸው *A tempaletic Morphology* ቃላት በውስጣዊ /ማዕከላዊ በቅድም እና በድኅር በሚጨመሩ ምዕላዶች መወለዳቸው የተመሳሳይ ቃላት ናሙና፡-

ቃሉ / ሥርወ - የሚገኙባቸው ልሳናት ቤት

ም - ት «መሞት» - ቻድ፣ ግብጽ፣ በርበር፣ ሴም፣ ኩሽ

ል - ስ «ልሳን» - ሴም፣ ግብጽ፣ በርበር፣ ቻድ፣ አሞ /ቅብጥ/

ስ - ም «ስም» - ሴም፣ ቻድ፣ ኩሽ፣ በርበር፣ አሞ፣ ግብጽ

ድ - ም «ደም» - በርበር፣ ቻድ፣ አሞ፣ ኩሽ

/Christopher Ehret, 1979/

የግእዝና የኦሮምኛን ግንኙነት የሚያሳዩ ምሳሌዎች፡-

ኦሮምኛ -	ግእዝ
አባ -	አባ
አፋን -	አፍ/ ልሳን
አፍ -	አፍ
አካም -	ከመ
አማኒ -	አማን
ረፋ -	ዕረፍ
ሳባ -	ሰብእ
አን/ኒ -	አነ
አት/ቲ-	አንተ/አንቲ
ኑይ -	ንሕነ

በእርግጥ የቋንቋን ግንኙነት /Contact/ እና ግብታዊ ክስተት /coincidence/ ማስታወስም ተገቢ ነው። ነገር ግን ግእዝም ኾነ ኦሮምኛ በአንድ ታላቅ ቤት በአፍሮ-እስያ ውስጥ በመገኘታቸው ጥንተ-ዋሕድና መኖሩ የሚያጠያይቅ አይኾንም። የግእዝ ባለቀዳሚ መረጃ እና ጥንታዊ መኾኑ ደግሞ መሠረተኝነቱን ያሳያል።

፩.ሀ.፩. ግእዝ በዘመናት ያሳያቸው ልዩ ልዩ ሥነ ልቦናዊ ለውጦች፡-

ግእዝ ብዙ ድምጾችን እንደየዘመኑ እያሳደገ ጌዷል።

ያለአናባቢ፡-

፫ኛ መቶ ክ/ዘመን የነበረ ጽሑፍ - የተገኘበት ቦታ

ግድር ንግሥ እክሥም /ግድር ንጉሠ አክሡም/ - ኢትዮጵያ /ደቡብ ዐረቢያ ተመሳሳይ/

ያለአናባቢ፡-

፬ኛ መቶ ክ/ዘመን የነበረ ጽሑፍ - የተገኘበት ቦታ

ዘሐውለተ ዘአገበረ አገዝ ለአበወህ ወስሐበ መሐዘተ አወዐ አለፈነ ወጸበለነ - መጠራ /E. ullendorff, 1951/

ባለ ክፍል አናባቢ፡-

፬ኛ መቶ ክ/ዘመን መጀመሪያ የነበረ የተገኘበት ቦታ

ወለድ /የለየሰ ኩሉ /መደረ/ወ - ሚሮዌ

/F.L Griffith, 1937/ /DAE, VOL, P.50/

በጀኛው መቶ ክፍለ-ዘመን በአዱሊስ የተገኙት የግእዝ ጽሑፎችም ታሪካዊ መረጃዎች ነበሩ። ኮዝሞስም በክርስቲያን ቶፖግራፊ ውስጥ አስፍሮአቸው ይገኛሉ። በአጠቃላይ የግእዝ ጽሑፎች ከድንጋይ ከሳንቲምና ከመስቀል ላይ ወዘተ ይገኙ ነበር።

እንግዲሽ ግእዝ በዘመነ-አክሁም በወቅቱ ንያላን ከነበሩት ቋንቋዎች ጋር የነያል ሀገር ልሳን እና ዐለም-ዐቀፋዊ ጠቀሜታ ያለው ሲኾን ከጀኛው ክፍለ-ዘመን ጀምሮ ግን እየቀነሰ መጣ። ግእዝ በዚህ መልኩ አራሱን ካሳደገ በኋላ ከ፲፫ኛው ክፍለ-ዘመን ጀምሮ ልሳነ-ጽሑፍ እየኾነና ድምጹን እየለዋወጠ አማርኛን አሳደገ። ለምሳሌ በ፲፱/፲፭ ክፍለ-ዘመን ለነገሥታቱ ለዐፄ ዐምደ-ጽዮን፣ ለዐፄ ይስሐቅ ለዐፄ ዳዊት ይቀርቡ የነበሩትን መወደሶች ብንመለከት ግእዝን የሙጥኝ ያሉ ነበሩ።

ጣሊያናዊው ጊዊዲም እነዚህን ጽሑፎች ግእዝ-አማርኛ ብሎ ይጠራቸዋል። ለምሳሌ ለንጉሠ ለዐፄ ይስሐቅ ከቀረቡት የምስጋና ግጥሞች ብንመለከት፡-

ገጽ ይሥሐቄ ገጽ

በአርያም ይመስል አንቀጽ

እሳት ይመስል ብቁጽ

ከመመዳልው ልጽሉጽ

ገጽ እንዲያስደነግጽ

እስራኤላዊ መደንግጽ

ዐይኑ ቀራንብቱን ቢገልጽ

ማናየኸ ገጽ በገጽ

ያየኸ ዐይኑ እንደሎሚ ይፍረጽ

ይኹን እንጂ የግእዝ የሥነ-ጽሑፍ የክብር ዘመኑ ከ፲፬ኛው - ፲፭ኛው ክፍለ-ዘመን ነበር። በኋላ ግን በግራኝ ጦርነት ብዙ መጻሕፍት ስለወደሙ እና ስለጠፉ ቀንሶ ነበር። ለዚህም የብዙ ሰዎች አስማተ- ተጽውዖ መቀየሩ ይጠቀሳል። የግእዝ ጽሑፎች ስደትን እና መቃጠልንም ዜና-መዋዕል ያስረዳል። በኋላ በጎንደር ዘመን በ፲፯ኛው ክፍለ-ዘመን እንደገና ሊያብብ ችሏል። በግእዝ ሥነ-ጽሑፍ አደገ፣ ጸሐፊዎችም ጉልት መሬት እየተሰጣቸው መጻሕፍትን መጻፍ ጀመሩ። ለምሳሌም አድያም ሰገድ ኢያሱ አሪንጎ ላይ ጉልት ሰጥቶ ካህናቱን እንዲጽፉ ማበረታታቱ ለዚህ ነበር። ቅኔያት ተደረሱ፤ መጻሕፍት በዙ። ምንም እንኳን ቀድሞ ኢየሱሳውያን በአማርኛ ጽሑፎችን እየበተኑ ግእዙን ለመቀያር ቢጥሩም። ምሥጢር ለማበላሸትም። ግእዝ እንደገና በ፲፰ኛው 18 ክፍለ-ዘመን በዘመነ- መሳፍንቱ የጸጋ፣ የቅባት ... ከርከር የተነሣ የብዙ ሊቃውንት እንደበት ኾናቸውና ለመከራከሪያ የሚኾኗቸውን ቅኔያት መጻሕፍት እንደየፍላጎታቸው በየወገናቸው አጠናክሩ። ከዘመነ-

መሳፍንት በኋላ የዐፄ ቴዎድሮስ መንገሥ የአማርኛ መታደስ ለግእዝ መድከም ለዐቱ ቢኾንም ትምህርተ- ቤተ-ክርስቲያን ግን አላቋረጠም። ዐፄ ቴዎድሮስ ግን ዜና-መዋዕላቸውን እንኳን በግእዝ ሳይኾን በአማርኛ ነበር ያጻፉት። ይኹን እንጂ ይኸ ሳይጠና ሳይበረታ የጣሊያን ዘመን የ፲፱፳ዎቹ ወረራ መጥቶ ብዙ መጻሕፍተ-ግእዝን ስላወደመ ቋንቋው ተረካቢ እያጣ የውጪ ሀገር ልሳንም እግሩን እያስገባ የቤተኛውን የግእዝን ተማሪ ልብ ማሸፊት ጀመረ። ዛሬም ቢኾን ግእዝ ለሥነ-ጽሑፍ ቃና ለአዳዲስ ቃላት ምሥረታ ማሕፀን እየኾነ ያገለግላል። ለወደ ፊትም።

ምሳሌ- ተ>ቸ፣ ደ>ጀ፣ በ>ቨ፣ ቀ>ቐ /ለትግርኛ ተናጋሪዎች/፣ ከ>ኸ፣ ነ>ኸ፣ ፀ>ጪ እና «ጠ?»። ይህ «-»ሰረዘ-ግእዝ በፊደሎቻችን ብቻ ሳይኾን በጭጥሮቻችንም እየቆየ የተጨመረ እና እንደ አስፈላጊነቱ የተጠቀሙበት ነው። ምሳሌ «፪» ፣ በሳይም በታችም ሰረዝ የሌለው።

በሳንቃዊነት /Palatalization/ እና በአንፋዊነት /Nasalization/ ብቻ ይኸ ቋንቋ ሲማዊ ወይም «ሌላዊ»ለማለት የሚያስኬድ አይኾንም። ምክንያቱም እነዚህ ድምጾች በየጊዜው በለውጥ ሥር ያሉ እና የለውጥ ባለቤቶች መኾናቸው ቋንቋውን ከአፍሪካዊ መሠረት ሊያናውጡት የሚችሉ ድምጾች አይኾኑም። የድምጽ ለውጥ ምንም ጊዜ ያለ የነበረ የሚኖር ነው። ይኸም ሲማዊ የሚባለው ዐረቦችም ከግእዝ በኋላ ራሱን በማሳደጉ በነዚህ ጽሑፎች ሥር ማለፉ በተለየ ጥንታዊ የሚያደርገው አይኾንም። ግእዛችንም በተለያዩ ጥንት በተላለፉ ድርሰቶች እነዚህን ፊደላት ይዞ ቆይቷል።

በምንአልባትም፣ የኩሽ ተጽዕኖ ነው ማለትን/ የሴም ተጽዕኖ ነው ማለትን አያመለክትም። በአጠቃላይም በቋንቋ ገ>ከ በ>ቨ /ነበረ/ ተ>ጠ>ቸ። ከ>ሐ የሚመስሉ ባሕርያ ለስላሳ ድምጾች ሊፈጠሩ ቃላት ሊቀየሩ ችለዋል። የግእዝ ፊደላት ቅርጻቸውን ሲቀይሩ ታይተዋል። በተጨማሪም ድምጻቸውን በመለዋወጥ በማጥበቅ በመጻፍ ድምጽ በመጨመር ለአማርኛ ለትግርኛ ዕድገት አስተዋፅኦ አድርገዋል። ይኸ ደግሞ በዐለማዊው እና በመንፈሳዊው አስተዋፅኦ ማድረጉን የሚያመለክተው በብዙ መኾኑን ነው። ከዚህም በላይ ብቸኛው ፊደል በመኾን አገልግሏል። ግእዝ ሀይማኖትና ትምህርት በየትውልዱ እና አዝማኑ እንዲተላለፉ አድርጓል። ግእዝ ለጋዜጠኞች፣ ለደራሲዎች የፅውቅትን አድማስ አስፍቷል። ግእዝ በሥነ- ጽሑፍ በውጪ ዐለም የኢትዮጵያን ስም አስጠርቷል። ግእዝ የብዙ ተመራማሪዎችን ሕሊና እንዲወዱት በሥነ-ጽሑፍ የፍቅር ገመድ ሰቧል። ግእዝ አዳዲስ ቃላትን ለመፍጠር አስችሏል።

ግላጽ አማርኛ ወይም የሀገር ውስጥ ቋንቋዎች እንዲያድጉ አስተዋል ብቻ ሳይኾን በድምጽ እና በአንዳንድ የሰዋሰው ለውጥ ቋንቋዎችን «ወልዷል» ግለት ይቻላል።

Phonemes in Ge'ez

Consonants:

The Ge'ez letters are most of the time called syllabary. The letters can also be consonants that are not vocalized that is to say in the sixth order. In this concept, the letters can also be called alphabets..

Although some of the sounds can not be known clearly, orthographically they followed the proper way of writing. The Complexity, of putting the letters in a word is not shown. However, one can guess that similar preservation was kept in the sibilants like in the laryngeals and the pharyngeals. Although in the linguistic history of Ge'ez itself, certain phonemes become confused in the pronunciation, one will notice that quite several Ge'ez phonemes correspond to one Amharic phoneme. Although the pronunciation cannot be now known with certainty, 'Ge'ez' or Ethiopic seems to have remained the spoken language even after the end of the Aksumite Empire. This could be parallel with Amharic and/ or other Semitic languages of Ethiopia. The nature and placing of stress in Ge'ez is to some extent known in the imperfect form of the verbs, based on the GGMS rather than the unvocalized inscriptions.

Development of vocalization in Ge'ez and some significant sound changes

Vowels:

Vocalic correspondences

In Semitic in general, there existed six vowels.

Short

a

i

u

long

ā

ī

ū

a is preserved in Ge'ez

i disappeared and the sixth order becomes f

- u   ,,
 ā remained fourth.
 î remained third.
 û remained second.

The fifth e is derived from the Semitic ay, however, the present pronunciation does not give any definite indication of the quality and quantity of the Ge'ez vowels at the time when the language was spoken. Nevertheless, etymologically Amharic:

- ə(አ) corresponds to Ge'ez ə
 u(ሁ) corresponds to Ge'ez u
 i(ኢ) corresponds to Ge'ez i
 a(አ) corresponds to Ge'ez a
 e(ኤ) corresponds to Ge'ez e
 i(እ) corresponds to Ge'ez i
 o(ኦ) corresponds to Ge'ez o⁵

Vowels:

አ- ኣ /preserved in accusatives and in some cases. በገጠር የተጠበቀ ድምጽ ምሳሌ:-ቤተ/

ሉ -ሉ

ኢ -ይ/ኢ/ዪ

ኣ -ኣ

ኤ -ኤ /ዪ

እ -/ይ/አልቦ

ሐ -ሐ/ዎ

Some changes (vowel shifts) in the pronunciation of Ge'ez

አ > ኣ a	በተ አ-በ
ሉ > ው- w	በተ ው- በ
ኢ > ዪ/ዪ- i	በተ ዪ/ዪ- በ
ኣ > አ - a	በተ አ - ባ
ኤ > ዪ- e	በተ ዪ - በ
እ > ህ -h	በተ ህ - ብ
ሐ > ዎ -wo	በተ ዎ- በ

⁵ This is true for Amharic speakers, not for other language speakers.

As indicated above, in the place of the vowels **አ** and **ኢ**, other Ge'ez words: **አው** and **ኢይ** correspond to the proto-Semitic **አው** and **ኢይ**, nevertheless **አው** and **ኢይ** have a different meaning in Ge'ez. Unfortunately, they preserved the sounds of **አ** and **ኢ** which are still pronounced as **አው** and **ኢይ** respectively. The semi-vowels **ይ** and **ው** show changes according to the mouth of the speakers of the language. The semi-vowels and the other letters that have the character of the vowels: **ሐ:ሀ:ገ:አ:ዐ:** are characterized by the following changes:

1. Infinitive	$\text{ḡ}^\text{m}\text{ʕC}:: \text{su} > \text{ḡ}^\text{m}$
	$\text{ʕ}^\text{h}\text{h}:: \text{ʕ}^\text{h}\text{h}$
2. Perfective	$\text{nu}^\text{h} > \text{nu}^\text{h} \quad \text{ʕC}^\text{u} > \text{ʕC}^\text{u}$
3. Imperfective	$\text{t}^\text{h}\text{ʕ}^\text{h}\text{ʕ}^\text{h} > \text{t}^\text{h}\text{ʕ}^\text{h}\text{ʕ}^\text{h}$
	$\text{t}^\text{h}\text{su}^\text{u}\text{ʕ}^\text{h} > \text{t}^\text{h}\text{ḡ}^\text{m}\text{ʕC}$
4. Loss in the mid	$\text{hu}^\text{h} > \text{ʕ}^\text{h}\text{h}$

All the changes that we see above were kept or were unseen in the oldest manuscripts and were pronounced as consonants, not as kinds of semi vowels; but, sometimes, they take the sound of the semi vowels in a half manner, as $\mathfrak{W}^{\text{f}}$ $\mathfrak{W}^{\text{f}}$ $\mathfrak{P}^{\text{f}}$ $\mathfrak{L}^{\text{f}}$ ...

Examples:

Imperfect	ይገንይ: : > ይገኒ::
Noun	ገኒይ: > ገንይ/ዪ:
Gerund	ሰተዮ: > ሰትዮ:
	ወድቆ?: > ወዲቆ: sometimes
Prepositions	ገቤ > ገበ : ደቤ > ደበ:
Number	ሰከሪዖን : > ሰከሪዖን : ፣ አብዮት: > አቢዮት:
Possession	አምላካዮ : > አምላኪዮ :
Definite article	ወርቅ= / > ወርቁ : the Gold
Adverbs	በሐቲ: > ባሕቲ:
Imperative/jussive	በልዮ: : > በሊዮ: : sometimes
Verb to have	ሲዮ: : > ስዮ::
Noun	በሐር: > ባሕር:

⁶ *hə* means 'or'; and *hə* means 'what?'

Proper noun:		
ራኬል:	>	ራሐል:
አልፊዮስ:	>	አልፍዮስ:
የዕቆብ:	>	ያዕቆብ:
ኖሕ:	>	ኖጎ:
በርበን:	>	በርባን :
ኤራሚያስ:	>	ኤርምያስ:
ማሪቆስ:	>	ማርቆስ:
ዳንኤል:	=	ዳንኤል:

"Radicals, except the gutturals and the semi vowels are changed into the sixth / fourth / fifth or first orders, depending on the position of the gutturals and the semi vowels. As a result, they influenced the general structure of the language; if compared to the period of Aksum. Laryngeals and pharyngeals... are physiologically connected with the vowel of tone a, and this is why in post Aksumite Ge'ez, a well known rule is working, according to which every a (first order) becomes a (4th order) if its syllable is closed by laryngeal; of course this rule does not occur in GGMS, because laryngeals, connected with vocalic tone, have nothing to do with vocalic length (the only distinguishing *h* and *Ø* at that epoch); but this rule is operating in the fragmentary Ge'ez inscriptions of Aksum, so that the passage from vocalic quantity to vocalic quality in Ethiopic can be dated at least to the first part of the 6th c. A.D." (Taken from unpublished text/ note of Professor Paolo Marrassini)

In the infinitive, adjectives, noun formation...processes, Ge'ez followed its own steps since the period of Aksum. It is known that words mentioned above, were expressed in the form of the first radical rather than the forms seen after vocalization. However, it does not mean that the words were not meaningful. Even today, words that are expressed in the first order can give a meaningful idea. And almost all the verbs of Ge'ez are expressed and written in the perfect form and all of them are meaningful. In Ge'ez, insertion of vowels played an important role to see the present forms of words. Some other words are the opposite of the present forms and meanings, and some of the words are preserved in the present Ge'ez (in the currently preserved Geez) or Amharic.

Even though there are some variations in Ge'ez and its forms that give ambiguous meaning, sometimes they are compromised with a certain style of pronunciations: high level, low level, acute, grave accent and extra short.

Some of the sounds of the words in the Aksumite period are inserted and pronounced as follows : In unvoiced, the midia radical, $\text{ə} > \text{a}$. * $\text{ሰከር} > \text{ሰካር}::$. In the unvoiced (before 0), $\text{ə} > \text{a}$ ($\text{ፈራሂ} > \text{ፈራ(gemi)ሂ}::$). In the second radical, $\text{ə} > \text{ɪ}$ or ϕ and its impact in noun, adjective, phonology, syntax, word formation and morphology was very common * $\text{መድልዋን} > \text{መደልው}::$. In the second radical, because of $\text{h/ɪ} > \text{ə}$ (morphology) * $\text{አበን} > \text{አብን}::$. In the 3rd radical, because of m , $\text{ɪ} > \phi$ i (* $\text{መጸቢሕያን} > \text{መጸብሕ}::$). Because of w , $\text{ሐወረ (ሐረ)} > \text{ይሐውር}::$ (Now የሐውር). $\text{y} + \text{ə} > \text{e}$. Eg. $\text{ዜነወ (ዘየነ)} > \text{ይዜኑ (ይዘይን)}::$ zenawe. However, $\text{በአወሐ} > \text{ይበውሐ}$ and $\text{በየሐ} > \text{ይበይሐ}$ have preserved $\text{h}::$. The function of h is to make compound nouns and prepositions. :: First radical, because of h :

1. $\text{ə} > \text{ɪ}$.

2. $\text{ə} > \text{ɪ}/\phi$ $\text{መሐተ} = \text{ምእት}$; $\text{ከለሐ} > \text{ትኬልሕ ከልሐ}::$

$\text{0} = \text{ə} + \text{ə} > \text{0} \text{ə} = \text{ɪ}/\phi = \text{ሐረ(now)} \quad (\text{ሐወረ}) = \text{ሐር} \quad (\text{Now ሐር}):: \text{0} = \text{ə} + \text{wə} > \text{e} \quad \text{ሰበ(ሰወበ)} > \text{ሰቤ}:: \text{i} = \text{ə} + \text{y} > \text{e} \quad (\text{Now ሰበ}) \quad \text{ዲበ (ደየበ[የ])} \quad (\text{in Tigrinya, it means "to climb"}) \quad \text{ዲቤ}:: (\text{Now ሲበ}).$

In some words, like the imperfect of $\text{ፀክለ} = \text{ይኳኋል}::$ h seems to be geminated, although the pronunciation cannot be known now with certainty. On the basis of those changes one can be sure that Ge'ez or Ethiopic remained the spoken language until the end of the Aksumite Empire in the ninth century.

The pronunciation, the nature and placing of stress in Ge'ez can be known in the imperfect form of the verbs based on the GGMS.

The nature and placing of stress in Ge'ez can also be known from the traditional pronunciation of nouns, prepositions --- used in Ethiopia

In the case of geminating of Ge'ez consonants, similar indicators are found as of the nature and placing of stress in Ge'ez. High level tone includes imperfect, jussive, subjunctive (but not the 2nd person plural, in the perfect forms), words not having ሁ፣ሃ፣ን at the end and words that end with the first order. Adverbs, except ህየ are high level acute. With the exception of አንትን and ውእትን all pronouns (If they do not change themselves from the sixth order to the first order for the purpose of the accusative) are high level. It seems that almost all the Ge'ez words were pronounced with high level. This is because almost all of the words were written in the first order for there was no vocalization. If the message is transmitted /the action is done for the 3rd person to the other person in the imperfect and perfect forms but Ge'ez experienced phonological, morphological and syntactic changes through the passages of time. The time of changes that Ge'ez experienced cannot be known, but can be stated from the Aksumite period in which Ge'ez "started" to be vocalized. The following points can give basic features of the changes in Ge'ez.

Unvocalized:

Inscription in 3rd C. A.D.	A.D.	A.D.	A.D.	Site
ግድር ንግሥ አክሥም /GDR king of Aksum/				Ethiopia and south Arabia

(A.J.Drewes, 1965)

The letters are written in alphabetic way. They were written in the sixth order and they might be pronounced with the vowel ቶ. It is very difficult to give the level of pronunciation in this case.

Unvocalized:

Inscription in 3rd C.A.D.	Site
ዘ ሐውለተ ዘአገበረ አገዝ ለአበወህ ወለ ሐበ መሐዘተ አወሀ አለፈነ ወጸበለነ	Matera

(E.ullendorff, 1951)

The letters are written in the first order. The level of the pronunciation seems to be under the high level. It seems that they were written as a syllable.

semi vocalized.:

Inscription in the 4thc.A.D.	Site
ወለደ /የለየሰ ኩሉ/መደረ/ወ	Meroe

(F.L. Griffith) (DAE, VOL, P.50)

In this inscription, we see semi vocalized letters and the development of writings, according to the pronunciation. Again, the pronunciation in the low level seems to be very common.

Here, we can be sure that Ge'ez is not only a literary language rather it was also a spoken language. And a Ge'ez word could have come into Amharic from curriculum Ge'ez or from a spoken Ge'ez or from literary works (mostly). We can also note that the Ge'ez loan words could have come into Amharic through the medium of the spoken Semitic Ethiopic, like Tigrigna, Tigre.

Localization of sounds and meanings

Many scholars believe that the Greek word has been lent into Ge'ez which has no /p/, and so many Amharic speakers pronounce the word as p, with the nearest native equivalent, /b/, but others carefully pronounce the word with /p/. But, sometimes we see nativization. Examples: ጸውሉስ > ባውሉስ:: ፓስካ > ቀሲካ:: ፔንው > ፊንው:: We can also see localization in other words after a time. ግሙራ (Tyre) > ገሞራ:: ልሒም (bread) > ላኢም:: ሀ > ሀሎ:: ል > ልዑል::

Some loan words were taken from other Semitic languages, also and especially from Greek (not semitic) and Hebrew... for items found in the common Judaeo christian culture of Ethiopia. E.g:

Greek	Hebrew
ḥanape ስናፒ:	ḥama ለመ:
pantenawi ጸንግናዊ:	səbak'ətan ስበቀተኒ:

¹ The word ግሙራ nowadays holds another meaning which means "absolutely". For ግሙራ (Tyre) present Ge'ez texts use ገሞራ.

² According to Kidāne Wāld, these words do not show much sound and form differences from Hebrew language, probably from which they are borrowed. As we see, they are inclined to be written in the first order as of the Axumite inscriptions. How Ge'ez borrowed these words from the Greek language is the question of the researcher.

According to Alək'a Kidanə Wəld the pronunciation of the word *səbək'ətan* in Hebrew is *səbəkəṭəni*. *k* has spirantization *k'>k*. But, it is not reliable because Hebrew has *k'* sound than the Greek. May be voiceless *k* > to the *k'* in the Greek translation or from voiceless Greek *k* > to the voiced Ethiopic *k'*. In any case, it is out the area of the writer of this research. The Greek ones are however clear.

፩.ሀ.፪. የገእዝ ፊደል ትርጽ ለውጥ ምሳሌ፦

- ሀ - ቀኝ እግሩ ከታች ያጠረ የተሰበረ ነበር
- ለ - ቀኝ እግሩ አጭር ኾኖ አናባቢ ቅጣያው ከላዩ ላይ ነበር
- ሐ - ቀኝ እግሩ በጣም አጭር ወይም አንካሳ ነበር
- መ - ከላይ የገጠመ እና ከ፲፯ኛ ክፍለ ዘመን ጀምሮ መለያየት የጀመረ
- ሚ - አናባቢው በቀጥታ ከፊደሉ አካል የታያያዘ ነበር እስከ ፲፭ኛው ክፍለ ዘመን
- ወ - እስከ ፲፭ኛው ክፍለ ዘመን የገጠመ ነበር- እንደ «መ»
- ስ - ግራ እግሩ ያነከሰ-በ፲፭ኛው ክፍለ ዘመን አካባቢ ይገኝ ነበር
- ቅ - ከላዩ ወፊር ያለ እና የታችኛው እግሩ ወደ ግራ የዞረ «ታ»ን የሚመስል ነበር
- በ - ግራ እግሩ አንካሳ እና ቆላፋ ነበር
- ተ - እግሩ ወደ ግራ የዞረ ነበር
- ን - እግሩ ወደ ግራ ታጥፎ ሦስት ቁጥርን ይመስል ነበር
- ከ - ቀኝ እግሩ አንካሳ እና ሸፋፋ ነበር
- ጎ - «ሳ»ን ይመስል ይል ነበር

፩.ሀ.፭. የኢትዮጵያ ጽሕፈተ ፊደል መዋቅር

- ፩. ፊደሎች ከግማሽ በላይ የኾኑት ከላይ ዝግ ናቸው
- ፪. ጥቂት ፊደላት ከብነት ቢኖራቸው ሙሉ በሙሉ ዝግ ናቸው
/ቀ፣ወ፣ዐ፣የ እና ፀ/
- ፫. በጣም ጥቂቶችን ከላይ ላይ ከፍት ኾነው እናገኛለን /ምሳሌ፦ሀ እና ወ/

፩.ሀ.፬. የአጻጻፍ ዘዴ እና ቅርጽ

- ፩. የርዝመት፣ የቀመት እና የስፋታቸው ሹኔታ መጠን ማዕከላዊ ግንኙነት
- ፪. ዐራት ማዕዘንነት እና ክብነት
- ፫. ርደት- በአብዛኛው ወደ ታች ሲኾን የዞረ

፩.ሀ.፭. አምስቱ የኢትዮጵያ የጽሕፈት ዘመናት

- ዘመን አንድ - ጥንታዊ፣ በሐውልት፣ በድንጋይ ላይ የሚጻፍ የብራና የክብ አጻጻፍ
- ዘመን ሹለት - የሽግግር ዘመን ፲፫፻፶-፲፬፻፶
- ዘመን ሦስት - የክብ አጻጻፍ ፲፬፻፶-፲፭፻፶
- ዘመን ዐራት - ቀጭን እና ጠባብ ጽሑፍ
- መጨረሻው ዘመን - [በ]፲፯ኛው ዘመን አጋማሽ ሹለት የጽሑፍ ዐይነቶች ይገኛሉ እነሱም፡-

- ሀ. ጉልሕ
- ለ. ረቂቅ

፩.ሀ.፲፩. ቅርጽ በቀጥሮች

- ፩ - የእንቁላል ቅርጽ እስከ ፲፯ኛው ክፍለ ዘመን
- ፪ - የግሪኩን ቤት እስከ ፲፯ኛው ክፍለ ዘመን
- ፫ - ሦስት ማዕዘን እስከ ፲፯ኛው ክፍለ ዘመን
- ፬ - ሰባትን ወይም «ጊ» ን የመሰለ እና የተደፋ

Some ancient manuscripts of Ethiopic are used in this work. Here, I would like to acknowledge Uhlig. However, his work did not consider manuscripts of the Aksumite period.

Paleogrpahy /ቅርጽ ፊደል:-

አ - ሰ	ገ - ሳ	ፈ - ሳ	ሃ - ሳ
ጸ - ሳ	ዓ - ሳ	ሐ - ሳ	ላ - ሳ ጸ - ሳ
ዐ - ሳ	ሐ - ሳ	ፀ - ሳ	ቀ - ሳ ጋ - ሳ
ጠ - ሳ	ጸ - ሳ	ሠ - ሳ	ሂ - ሳ
ሃ - ሳ	ሐ - ሳ	ዐ - ሳ	ጠ - ሳ
ጸ - ሳ	ሐ - ሳ	ፀ - ሳ	ዐ - ሳ

This is explained by Ashar and mostly stated as letters of sabeans. But when we examine them, some of the letters were preserved in the GGMS. And showed the pictographic nature of the letters of the language. The shape of the letters is very similar to the numerals.

Introduction: Paleography is the study of various systems of writing. Accordingly, Ethiopian manuscripts are dated in three ways:

1. By the year of mercy
2. By the year of the world
3. By the name of the king

Among the three ways by which Ethiopian manuscripts are dated, dating manuscripts by the name of a king of the period is the most common. However, if the period of the king or his personal name is not clearly mentioned, we are forced to use other mechanisms to know the period of the writing of the manuscripts. According to Uhlig, there are five main periods in Ethiopian paleography. These main periods are: the period of inscription during which we have many inscriptions written in Ge'ez and the Greek language, the second period covers the period from 1330 to 1450. This period is called the transitional period. The third period, from 1450 to 1550, is called the period of circular writing system. The next is from 1550 to 1650. It is characterized by thin and slender writing system. The last one is the Gonderian period writing system. This is characterized by the gulh (thick or bold) and the raqiq (thin) script. Some of the letters have shown changes from the first period to the other period, but, some letters do not always change. So, changes are not always the features of letters in each period. The following are the characteristics of the changes that we see through time.

መ:- was closed at the top and started to be separated in the 16th century.

ሚ:- the vowel sign was directly attached to the body of the letter until the 16th century.

ወ:- was closed until the 15th century like መ

ሰ:- The left leg was bent until the 15th century.

"The system of the Ethiopian letters and their shape includes a rectangular shape with very good proportion and curve also slopping down. The Ethiopic letters and numerals have some similar features." Some of the examples are seen in the oldest Gospels.

፩ : has an oval shape until the 17th century.

፪: It was like the Greek beta until the 16th century.

፫: was rectangular until the 16th century.

፬: was like the Ethiopic number Seven.

When we observe texts of Aksum we see some variation from the work of Uhlig.

GGMS holds forms of letters, which are different from modern their form, and can be explained as follows.

Present time < GGMS

፩ <The serif at the end of the horizontal line is attached either at the middle or hung below.

፪ <The right leg is shorter than the left.

፫ <The circle is attached directly to the whole body of the right leg.

፬ <The left leg is occasionally shorter than the right leg.

፭ <The right leg is shorter than the left.

፮ <The left leg is occasionally bent.

፯ < The right leg is shortened.

፰ < The right leg is shortened.

፱ <The left leg is a little bit bent above the vowel marker.

The right leg is shortened (a little bit).

፲ < The right leg is a little bit bent and the foot is like a foot of camel and horse shoe. It is sometimes bent at the left.

፳ <It is very similar with number ፯

It is bent at the top and thick.

Occasionally it is like the sign ">" but with longer a leg and curved circle.

፳፩ <Has no right leg. Has a shortened leg. It gives us the graphic picture of fish.

- ላ < The vowel marker is attached at the top of the right leg.
- ላ < The vowel marker is at the bottom of the right leg with a shortened leg. Keeps, also, the vowel marker of (አ), at the top of the right leg.
- ላ < Has no left leg. It has a shortened leg.
- ላ < Has no leg but bent on the line. It has also a dot at the right and left sides.
- ላ < Has no leg but bent on the line. It has also a dot at the right and left sides.
- ላ < Has a short corner in the vowel sign rather than a curve.
- ላ < It is very difficult to find ላ because of the pronunciation of ላ as ላ.
- ላ < The left leg is bent at the top. Some times, the left leg is a little bit like a curve.
- ላ < Has the circle attached directly to the body of the letter.
- ላ < Has the break low on the left side. The bottom is also more pointed in some linear forms.
- ወ:
- ወ < The vowel sign is near to the top of the letter up ward.
- ወ < The leg is afforded to the main body (very smooth) and leg is left to be used only to vowel marker.
- ወ < The circle is occasionally attached directly to the bottom of the letter.
- ወ < No difference between the 2nd and the 6th order.
- ወ < The vowel marker is placed on the left down.
- ወ < has the left leg curved. And is shorter than the right one.
- ወ < The leg in the mid is short. And some times longer than the other.
- ፩ > ፩ in the mid.
- Eg. ስበሐትየ: > ስበሐትየ:
- Both ጸሐፊ:: and ጸሐፊ: is now charged in to ጸሐፊ::
- ይጸሐፍ:: > ይጸሐፍ:: > ይጸፍ:: (Amharic.)
- ሐ < The right leg is shortened. Has vowel marker in it's middle.
- ሐ < Has the right leg shortened.

ሐ < Has the right leg shortened.

ሐ < The vowel marker is like the present vowel marker of ሰ in the sixth order.

ሐ < The left leg is broken / bent. But occasionally it is not. The line at the top is very short.

ኦ < The entire letter is slanted to the right.

ገ < The vowel sign has a sharp corner instead of a curve.

ከ < The circle is attached directly to the top of the letter with out a connecting line.

3. ለ < Is more or less similar to ሰ.

ለ < The two legs are almost equal.

ለ < The vowel marker is attached with the main body. The vowel marker of ግ and ለ have similar appearance.

ሰ < It seems triangular and not a straight shape. The left leg is shorter than the right one.

ሰ < the vowel marker is on the corner attached with the body.

መ < the two circles are attached on the top but sometimes closed to the top.

መ < the space b/n the two circles is like a triangle.

መ < the vowel marker is on the top of the letter.

ግ < the vowel marker is slopping to the left of the bottom part of the letter.

The vowel marker is attached at the mid point of the lower part of the right circle.

ግ < the vowel marker is attached to the outer part of the circle of the left.

The vowel marker of the body is bent towards the right.

ገ < Has a short leg.

ቀ < Has the bottom line turned to the left.

ቀ < The vowel sign is thick and turned left wards.

ቀ < Has thickening of the top line.

ቀ < The vowel sign is attached with the main body.

- ረ< Is like a curve, but the line in the bottom is straight.
 ሰ< Thickening of the top line.
 ሰ< Has the right leg shortened.
 ሰ< The top the line is bent to wards the left.
 ሰ< Thick sloping to the left of the bottom part of the stem.
 ሰ< The vowel sign is large.
 ሰ< Sloping to the left of the bottom part of the stem.
 ሰ< The 2nd curve is directly attached in the mid part of the 1st curve.
 ሰ< Has oval shape. Is like number 4(of Ge'ez) or a triangular form.
 ሰ< The vowel marker is in the middle.
 ሰ< ሰ< The vowel marker or sign is attached to the middle of the letter. But, it does not extend below the bottom of it.
 ሰ< Is found between the 1st order and the 7th order.
 ሰ< The upper line is longer than the lower.
 ሰ< Is like the upper body of ሰ but with longer leg, slopping leftward.
 ሰ< It is like ሰ.
 ሰ< The right leg is shortened.
 ሰ< Has the stem curved to the left.
 ሰ< The circle is attached directly to the top of the letter without making a curve or half moon.

In conclusion of this topic, one can say that more than half of the letters are closed at the top. A few letters are circular and closed (ፈ:ወ:ዐ:ፆ:ፀ). A few letters are opened at the top (ex.:ሀ:ሐ). The letters are proportional in length, size and width. They are rectangular and circular. They go downward. (The Dating of Ethiopic Manuscripts, by Donald M. Davies)

፩.ሀ.፲፪. የገለገ ጽጌ ያሳያቸው ውስጣዊ ሥነ - ልቦናዊ ለውጦች

አናባቢዎች:-

እ/አ? -- በገቢር የተጠበቀ ድምጽ ምሳሌ:- ቤተ

ኩ -- ኩ

ኢ -- ይ/ኢ/ዪ

አ -- አ

ኤ -- /ዪ

እ --/ይ/አልቦ

አ -- አ/ዎ

አው እና አይ ጥንታዊውን አ እና ኤ ድምጽ ጠበቀውት ይገኛሉ። ይ እና ዉ ከፊል አናባቢ በመሆናቸው እንደተነጋጋሪው የሚለዩ ሲኾን ግለዝ ቋንቋም በሚከተሉት ፊደላትም ከፍተኛ ለውጦችን እንዳሳየ እንረዳለን። እነዚህም የአናባቢነት ጠባይ ያላቸው ሐ:ሀ: ገ:አ: እና ዐ ናቸው።

በንዑስ አንቀጽ	ምረር። መ>ም
	ለአከ። ልኢክ
ቀዳማይ	በሀለ > ብሀለ ፈረሀ > ፈርሀ
	ተለዐለ > ተልዕለ
	ተመሀረ>ተምሀረ
ትንቢት/በመሀል ሲያጠፋ ክሀለ > ይክል	

እነዚህ ከላይ ያየናቸው ለውጦች በጥንታዊ የግለዝ ጽሑፎች የተባሉ እና ድምጻቸው በአናባቢ እንዲደመጹ እንረዳለን። የ- ው- የ -ይ- ጠባይም በከፊል የተጠበቀ ኾኖ እናገኘዋለን።

ካልአይ	ይገንይ > ይገኒ
ስም	ገኒይ > ገንይ/ዪ
ቦዝ	ሰቲዮ > ሰትዮ
	ወድቆ > ወዲቆ
መስተዋድድ	ንቤ > ንበ፤ ደቤ>ዲበ
ቁጥር	ሰከሪያን > ሰከርያን ፤ አቢያት > አብያት ፤
አገናዛቢ	አምላክየ > አምላኪየ
መስተአምር	ወርቁ > .../the Gold
ተውላክ ግስ	በሐቱ > ባሕቱ
ትዕዛዝ	በልዮ > በሊዮ
የማለት ግስ	ቢየ > ብየ
ስም	በሐር > ባሕር

የተጸውዖ ስም		
ራኬል	>	ራኬል
አልፊዩስ	>	አልፍዮስ
የዕቆብ	>	ያዕቆብ
ኖሐ	>	ኖኅ
በርበን	>	በርባን
ኤራሚያስ	>	ኤርምያስ
ማሪቆስ	>	ማርቆስ
ዳንኤል	=	ዳንኤል
ኤልያስ	=	ኤልያስ
ዮሐንስ	=	ዮሐንስ
ዳዊት	=	ዳዊት
ስምያን	=	ስምያን
ዘካርያስ	=	ዘካርያስ
ገብርኤል	=	ገብርኤል

Sound changes and the problem in accent

Internal changes of consonants are also identified in Ge'ez since the earliest available Ge'ez manuscripts.

GGMSS/GLMSS/GIMSS > GCPT/GPPT

አስቆሮጣዊ: [ʔəs k'ro t'awi] askoroti

አስቆሮታዊ: [ʔəs k'orotawi] ጣታ

አርማቲያስ: [ʔərmatiyas] arimathea

አርማትያስ: [ʔərmatyas] ቴ > ት

ጌቴሴማን: [geteseman] gethsemene

ጌቴሴማኒ: [getesemani] ን > ኒ

ቀራንዮስ: [k'əranjus] a place of a skull

ቀራንዮ: [k'əranjus] ዞ + ስ > ዮ

መግደላዊ: [məgdəlawi] magdalene

መግደላዊት: [məgdəlawi] ለ > ላ፣ ተ > ት

ቀፈርናሁም: [k'əfəna h om] capernaum

ቅፍርናሁም: [k'fənahom] ቀ > ቅ፣ ፈ > ፍ

ግሙራ: [gimura] tyre

ፈጽሞ: [gtmura] ግ > ገ፣ ሙ > ሞ

አያሪሐ: [ʔiyəriho] jharicu

አያሪኮ: [ʔiyəriho] ዮ > ያ፣ ሐ > ከ

ገሃንም: [gihannam] hell

ገሀንም: [gihannam] ገ > ግ

ገሌላዊ: [gələlawi]

ገሌላዊ: [gələlawi] ሌ > ሊ ለ > ላ

ዳንጥያዊ: [p'an t'yawi] [ ] pontius

ዴንጤናዊ: [p'an t'yawi]

ቀርናዊ: [k'ərnawi]

ቀራናዊ: [k'ərnawi]

ጎለጎታ: [goləgota]

ጎልጎታ: [golgota]

ሰሊሐም: [səli h om]

ሰሊሐም: [səli h om]

ነነዊ: [ninawe]

ነነዊ: [ninawe]

ሰርያ: [sərya]

ሰርያ: [sorya]

ናዝሬት: [nazret] =

ናዝሬት: [nazret]

አየሩሳሌም: [ʔiyərusalem]

አየሩሳሌም: [ʔiyərusalem]

* Here, the change is simply sound change.

Proper nouns

ራኤል:	[rakel] Rachel	>	ራኤል:	[ra h el]
ለብዴዎስ:	[ləbdewos]	>	ለብዴዎስ:	[ləbdewos]
እልፊየስ:	[ʔelfiyos]	>	እልፊየስ:	[ʔelfiyos]
ያዕቆብ:	[ya ʕe k'ob] Jacob	>	ያዕቆብ:	[ya ʕe k'ob]
ኖክ:	[noh] neo	>	ኖክ:	[nox]
በርባን:	[bərban]	>	በርባን:	[bərban]
ኦሪሚያስ:	[ʔaremiyas] Jermih	>	ኦሪሚያስ:	[ʔaremiyas]
ማርቆስ:	[mar k'os] Mark	>	ማርቆስ:	[marq k'os]
ቡረኤቤል:	[b ʕelzebul]	>	ቡረኤቤል:	[b ʕelzebul]
በራክዩ:	[bərakiyu]	>	በራክዩ:	[bərakyu]

Unchanged Proper nouns

ዳንኤል :	[dan ʕel] Daniel	=	ዳንኤል:	[dan ʕel]
ኤልያስ :	[ʔelyas] Elijah	=	ኤልያስ:	[ʔelyas]
ዮሐንስ :	[yoħannes] John	=	ዮሐንስ:	[yoħannes]
ዳዊት:	[dawit] David	=	ዳዊት:	[dawit]
ስምዖን:	[sm ʕon] Semon	=	ስምዖን:	[sm ʕon]
ኤልሳቤጥ/ት:	[ʔelsabet/ tʔ] Elisabeth	=	ኤልሳቤጥ/ት:	[ʔelsabet]
ዘካርያስ:	[zəkkaryas] Zechari	=	ዘካርያስ:	[zəkkaryas]
ገብርኤል:	[gəbr ʕel] Gabreil	=	ገብርኤል:	[gəbr ʕel]

Although in the linguistic history of Ge'ez itself, certain phonemes become confused in the pronunciation, one can notice that quite of the several Ge'ez phonemes correspond to one Amharic phoneme.

The impact of ወ፣ የ፣ እ (ሀ) ፣ ሀ (ሐ ፣ ኀ) in the change

Forms of nouns

ዐመት:	[ʕamət] year	>	ዓመት:	[ʕamət]
ሀገር:	[həgər] country	>	ሃገር:	[hagər]

⁹ The change from ኀ into ሐ is uncommon in Ge'ez, but because of the loss of the sound of the gutturals, now there are many changes in the gutturals.

ሥርዐት:	[sr̥ət] way	>	ሥርዓት: [sr̥ət]
ሰዐት:	[saət] hour	>	ሰዓት: [səət]
ዐለም:	[ʕələm] world	>	ዓለም: [ʕələm]

Sound Change

Examples:

ቆም : [k'om] stood (noun) = ቆም::stand [k'om] (Imperative) > ቁም:: stand [k'um]
ቆሙ:: he stood [k'oma] = ቆሙ:: they stood[k'omu]
ጸም: fast [s'om] (noun)= ጸም: fast [s'om] (Imperative) > ጸም:: fast [s'um]
ጸሙ: [s'oma], st > ጠሙ:: [t'oma]
ጸልከ:: [s'alʔə] hated > ጠላ:: [t'əlla]

In infinitive we can find loan words particularly in:

ቀደሰ: : - 'he praised him'	ቀደሰ-ው::
ባረከ:: - 'he blessed him'	ባረከ-ው:

Here, Amharic preserved the archaic form /the oldest Ge'ez form rather than the present Ge'ez one. But in the intransitive verbs, Ge'ez tried to change the first order into the seventh order because of the assimilated letter as: ሐር:: > ሐረ:: = 'went' ሐር:: (Perfective) > ሐር: (noun) > ሐር:: (imperative) ሐር :: at that time refers to noun, perfective and imperative. ይሐውር:: > ይሐውር:: (ገbba Garima) > የሐውር:: (today). ቀተሰ: : = ቀተለም : : 'He killed him' Now if ቀተለም is geminated at ም it means 'they killed him' ይወዳይ > ወደይ.

ሐ and ሀ have similar characters:

መጸኢ:	መጸከ::	ይምጸኢ::	>	መጸከ::	ይምጸከ::
በሊዕ:	በለዐ::	ይበልዕ ::	>	በልዐ::	ይበለዕ::
ፈረሀ:	ፈረሀ::	ይፍርሀ::	>	ፈርሀ::	ይፍራሀ::

ሐ is different from ሀ. It is the causative marker, but it is lost in the imperfect form as:

አቅተለ::	ይአቅተል::	ይአቅተል::
	ያቅተል::	ያቅተል::
አቅተለከ::	ትአቅተል::	ትአቅተል::
	ታቅተል::	ታቅተል::

The word, in which the above letters are found shows phonological changes in the imperfect; but follows its own house (verb type). The above letters affect all the letters forms *አ* to *ፕ* in reading and pronunciation. We find: *ወ* in the 2nd and 7th order, *የ* in the 3rd and 5th order, and *አ* and *ሀ* in the 4th and 6th order. E.g:

ፈነወ::	ይፈነወ::	ይፈነወ::
	> ይፈነ::	ይፈነ::
ተፈነወ::	ይተፈነወ::	ይተፈነወ::
	> ይተፈነዎ::	> ይተፈነ::
ሐወረ::	ይሐወር::	ይሐወር::
/ሐር/	የሐወር::	ይሐር::
ቀደሰ*::	ቀደሰወ:: (Amharic)	

All the letters, where *ወ* is present before or after them, cannot be the 2nd or the 7th order. *የ* changes into the 3rd and 5th order *ወ* changes in to the 2nd and 7th order.

ወ:- as the final radical changes in the imperfect changes from the 6th order in to the 2nd or the 7th order. In active ዘረወ:: ይዘሩ:: (Imp. And Juss). In passive ተፈነወ::ይተፈነዎ::.

ወ:- as the middle radical changes the beginning of the verb (Imperfect) in to the 7th order ጸረ:: ጸመ:: ; ሐረ::.*No change in the infinitive, imperfect ...., *ወ* in noun formation avoids (because of assimilation) the suffix or the prefix, Examples : ወገሰ:: = ሞገሰ:: ; ወደየ:: = ሙዳይ:: ; ወሰደ:: = ሙሳድ:: ; ወሀበ:: = ሙሀብ:: ; ወሰደ:: = ሙሳድ:: .And other forms of nouns include ልደት፣ ፀሐት፣ ድቀት (ውድቀት)፣ ርደት (ውርደት). Jussive/order: ውድቅ >ደቅ >ውደቅ::/ Amharic/ወ with Guttural and semi vowel ውእየት.

የ: as the final radical changes the Imperfect from the 6th order in to the 3rd order. Examples are, ፈደየ:: ይፈዳ:: ገርየ:: የገሪ:: ገነየ::

ይገኒ:: *የ* as midial (vice versa) changes the 3rd order into the 6th. Examples are ገኒይ::= ገንይ:: ገሪይ::= ገርይ. In Gerund the 3rd > 6th: ወሰትየ: Not ወሰተየ::; ወገልየ: Not ወገለየ:. Again the 1st order > 5th order: ገዋ:: >ገይዋ:: > ጌዋ:: ሠየመ:: >ሠይመ:: > ሢመ::.